

NEDERLAND EN DE VALSE HOOP

OUDE WIJN IN LEKKE ZAKKEN
PAL VOOR DE GAVE GULDEN
DE WEG NAAR HET VERRAAD
HET VERZUILDE FRONT
DRAMA IN STRAAT SOENDA
REGEREN MET DE OGEN DICHT
HET GEBROKEN GEWEERTJE

6

In de woelige wereld van de jaren dertig nam Nederland een uitzonderlijke positie in. Uit het vermeende succes van de neutraliteitspolitiek, die het land de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog zou hebben bespaard, putten regering en volk vele jaren lang de verwachting, zelfs de overtuiging, dat een nauwgezet voortzetten van die politiek ook in een nieuwe oorlogssituatie het beoogde resultaat zou hebben. Als trouw lid van de Volkenbond speelde Nederland een bescheiden deuntje mee in het internationale concert. Maar verder trachtte het land zich met een politiek van nationale zelfstandigheid, waaraan een dosis nationale zelfgenoegzaamheid niet vreemd was, zo mogelijk verre van internationale verwickelingen te houden.

In ander opzicht evenwel bleek al in het begin van het decennium het internationale gebeuren niet bij de Nederlandse grens halt te houden. De gevolgen van de economische crisis die zich op 'zwarte donderdag' 24 oktober 1929 op de New Yorkse effectenbeurs manifesteerde, deden zich in ons land heftiger en vooral ook langduriger gevoelen dan in andere landen. De starre bezuinigings- en aanpassingspolitiek van de opeenvolgende regeringen-Colijn was niet in staat een oplossing te vinden voor de grauwe ellende waarin honderdduizenden in dit relatief toch zo welvarende land jaar na jaar bleven verkeren.

Wel werd de aanval die de Nationaal-Socialistische Beweging van ir. Mussert op ons democratische staatsbestel deed, bij de verkiezingen van 1937 en de daaropvolgende jaren afgeslagen. Maar ons gezichtsveld bleef grotendeels beperkt tot het binnenland. De muiterij op 'De Zeven Provinciën', het huwelijk van prinses Juliana, de Jamboree en de 'zaak-Oss' wekten in brede kring diepere emoties dan de *Anschluss* en de *Reichskristallnacht*. De vooral in de jaren na 1935 steeds luider klinkende waarschuwingen van hen die het gevaar van Hitler-Duitsland steeds groter zagen worden en steeds dichterbij zagen naderen, werden misschien wel gehoord, maar waren toch niet in staat ons volk wakker te schudden uit de droom van de neutraliteit en te doordringen van de ernst van de situatie.

Zo moest ook ons leger, toen duidelijk ging worden dat een oorlog onvermijdelijk was en een algemene mobilisatie bevolen werd, de wacht betrekken aan onze grenzen: slecht bewapend, onvoldoende geoefend en vooral ook mentaal onvoorbereid op wat een oorlog betekende. De gevolgen van het optimisme van de jaren twintig en het gebrek aan realiteitsbesef van de jaren dertig konden niet meer ongedaan gemaakt worden.

A.H.P.

DE POSITIE VAN NEDERLAND
IN DE DERTIGER JAREN

OUDE WIJN IN LEKKE ZAKKEN

J. C. H. BLOM

N.V. De Arbeiderspers

Nederland was in de jaren twintig en dertig van deze eeuw nog een onmiskenbaar negentiende-eeuws land. En waar elders de Eerste Wereldoorlog een geweldige schokwerking had en de twintigste eeuw opdrong, richtte Nederland zich sterker dan ooit op de vooroorlogse gang van zaken. Daarbij kenmerkten de jaren twintig zich door een groot optimisme: de vooroorlogse situatie leek inderdaad terug te keren. De sterk burgerlijke maatschappij, die functioneerde volgens de formele regels van de parlementaire democratie en die in economisch opzicht liberaal georiënteerd was, leek te herleven. Anders gerichte krachten waren er wel, maar ze kregen geen kans. In ons buitenlandse beleid was de

De meest uiteenlopende groeperingen kozen in de jaren dertig de straat om uiting te geven aan hun overtuiging — of alleen maar om stilte te vragen!

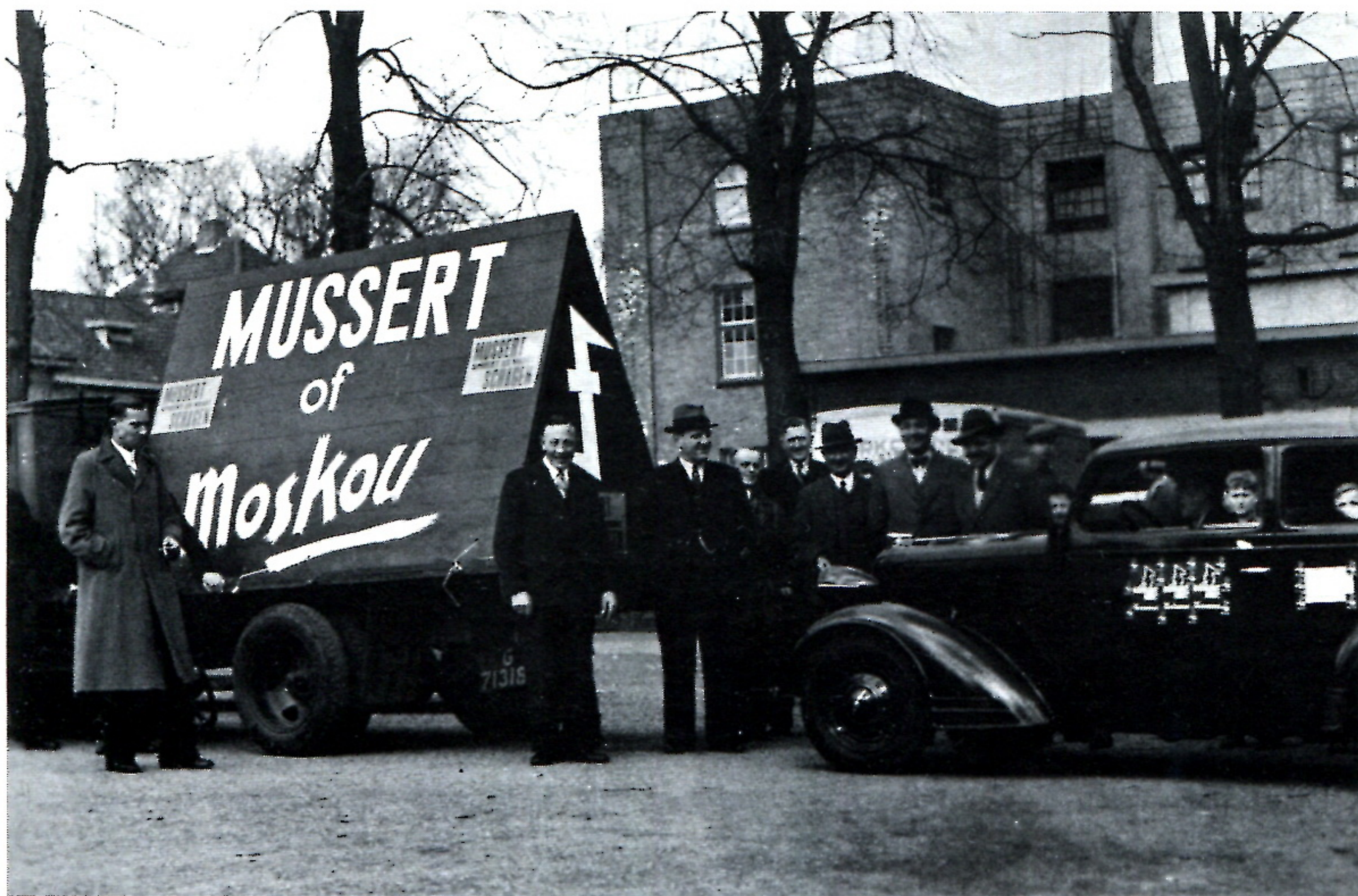
neutraliteitspolitiek het leidende beginsel. Deze politiek had zich in de negentiende eeuw ontwikkeld. Aan de basis ervan lag toen welbegrepen eigenbelang. Door zich buiten de bondgenootschappen van de nationale staten te houden liep men de kleinste kans in een oorlog verzeild te raken en ondervond de handel de minste schade. Een vrijhandelspolitiek ging dan ook nauw met dit neutraliteitsstreven samen. Naast het eigenbelang — en om dat toch een beetje te mas-

keren! — had men voor de neutraliteitspolitiek een wat idealistischer motivering gevonden. Nederland, de 'Poort van Europa', had in het Europese statenbestel de taak om zijn grondgebied, dat voor alle landen zo belangrijk was, neutraal te houden — zo meende men. En het belang dat de grote mogendheden bij die neutraliteit hadden, was meteen een goede garantie voor Nederlands onafhankelijkheid. In het verlengde van deze redenering ontwikkelde zich in ons land een sterk volkenrechtelijk denken. Als klein land, moest Nederland proberen tot internationale rechtsregels te komen. Het is geen toeval dat het Vredespaleis in Den Haag staat! De neutraliteitspolitiek, waarvan de Eerste

Wereldoorlog de juistheid bewezen leek te hebben (we waren immers buiten de oorlog gebleven), werd een kernpunt in het Nederlandse beleid. Maar al hield Nederland zich angstvallig buiten de bondgenootschappen, de wereldproblemen kon men niet buiten sluiten. In het begin van de jaren dertig werd dat zowel economisch als politiek duidelijk. Het internationaal overleg om gezamenlijk een oplossing te vinden voor de economische crisis mislukte en toen was ook Nederland gedwongen de vrijhandelspolitiek op te geven en een systeem te volgen ter bescherming van eigen industrie. En dat was moeilijk. Levensgrote problemen voor Nederland waren ook de Japanse en Duitse agressiviteit.

waarin de neutraliteitspolitiek zo goed functioneerde, voorgoed voorbij was en dat het niet langer ging om het evenwicht tussen nationale staten, maar om een strijd tussen systemen. Daarbij was neutraal zijn bijna niet meer mogelijk. Nederland wilde dat toch en het begreep niet dat het daardoor des te meer afhankelijk werd van de loop der gebeurtenissen. We stonden niet, zoals men toen meende, standvastig in een woelige wereld, maar dreven verkrampd en stuurlaars in de midden der internationale ontwikkelingen. In deze zelfde tijd openbaarde zich bovendien een crisis in ons politieke bestel, dat nog dateerde uit de negentiende eeuw. Omstreeks 1920 was het stelsel van de parlementaire de-

mocratie in zekere zin voltooid met het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging. Nadien werd er niets meer aan toegevoegd. Daardoor was het stelsel onvolgende toegerust om de toenemende problematiek aan te kunnen, veroorzaakt door wat Jan Romein 'de wederzijdse doordringing van staat en maatschappij' heeft genoemd. Daar kwam bij dat ook de Nederlandse partijpolitiek (eveneens geboren in de negentiende eeuw) omstreeks 1920 een afsluiting vindt. De schoolkwestie werd opgelost en de sociale maatregelen bereikten een zekere afronding. Voor veel partijen was daarmee eigenlijk het moment van bezinning aangebroken. In het bijzonder gold dat voor de confessionele par-

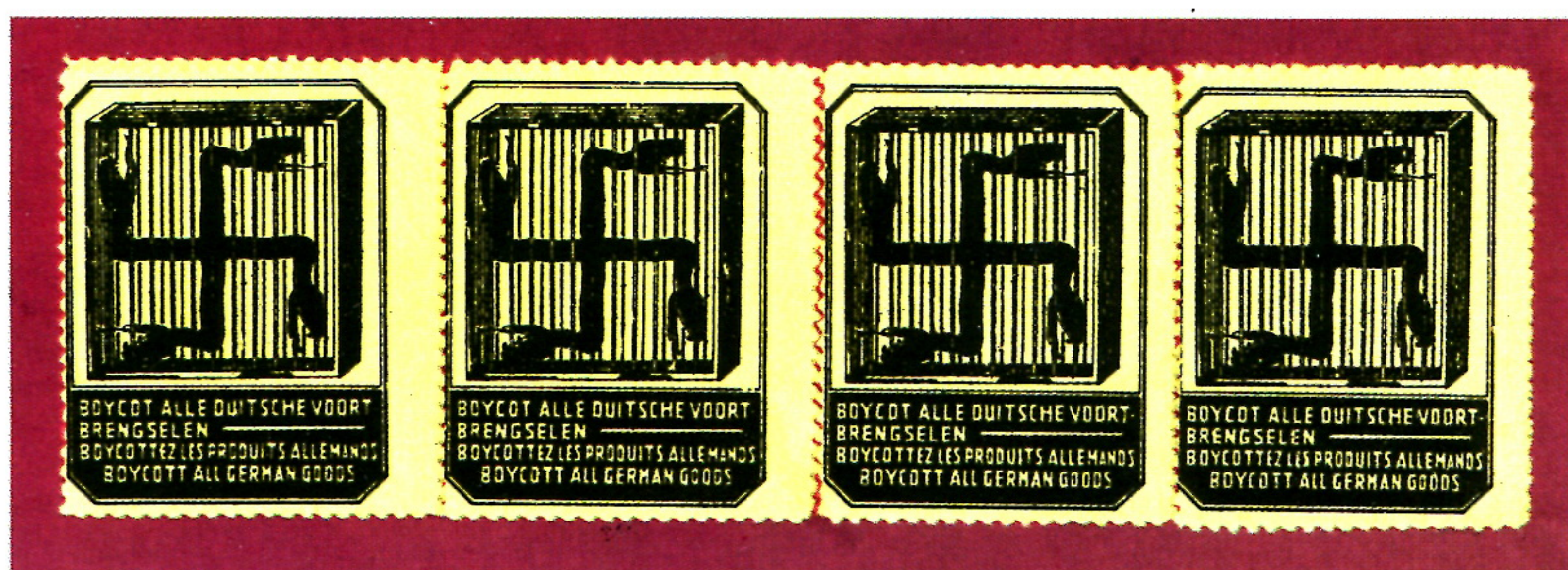
Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Boven: Mussert of Moskou — dat was volgens de propaganda van de NSB de keuze die het Nederlandse volk in de jaren dertig moest maken.

Rechtsboven: de NSB verzette zich heftig tegen de afwijzing van de beweging door de Nederlandse kerken, zoals uit dit affiche blijkt.

Rechts: antifascistische organisaties brachten sluitzegels uit die oproepen tot het boycotten van alle produkten uit het onvrije nazi-Duitsland.

De Japanse agressie, na de aanval op Mantsjoerije in 1933 overduidelijk, kwam in Nederlands-Indië voorlopig alleen nog maar economisch tot uitdrukking: de Indische markt werd overstroomd met goedkope produkten. Maar het was de vraag of het daarbij zou blijven. De machtsovername in Duitsland, in 1933, had toch minstens de vraag moeten oproepen hoe men de Duitse toestanden buiten de grenzen zou kunnen houden. Maar Nederlands buitenlandse politiek veranderde in wezen niet. De wil om zich aan de internationale problemen te onttrekken werd alleen maar groter. Tot de leiders van ons buitenlands beleid drong het niet of nauwelijks door dat de negentiende eeuw,

Maar die boycotactie werd in 1933 door de minister van defensie verboden...

tijen, die een overwinning hadden behaald op het punt waaraan ze hun ontstaan hadden te danken: het onderwijs. Het opheffen van deze partijen viel echter buiten de mogelijkheden, doordat ze reeds waren opgenomen in het verzuilingsproces. De confessionele partijen bleven bestaan, zeker van hun aanhang. Kijken we naar de twee andere grote groepen, dan zien we bij de sociaal-democratie inderdaad iets van bezinning op de nieuwe situatie. Die bezinning werd echter vertroebeld door onderlinge conflicten en spanningen over de lijn die men moest volgen. Moest men langs wettige, parlementaire weg het verworvene verdedigen en zo mogelijk uitbreiden? Of diende men, juist in deze crisistijd, revolutio-

nair toe te slaan? Dat was slechts één van de twistpunten. Voor de overgrote meerderheid van de burgerlijke groepen bleef de SDAP overigens een volkomen onaanvaardbare groep, een deel van 'het rode gevaar'. De liberalen bewogen zich als partij (beter gezegd: als partijen, want het waren er meer geworden) in sterk dalende lijn. Dit betekende overigens niet dat de liberale invloed verdween. Integendeel, hij bleef overheersend. Op alle terreinen waarop de confessionele partijen geen eigen standpunt hadden (en dat waren er nogal wat), waren ze in hoge mate liberaal georiënteerd. Denken we slechts aan de economische politiek die, zoals alle Nederlandse politiek in deze jaren gevoerd, voorname-

EISCHT uitzetting van Nazi-Spionnen

Fotoarchief Spaarnestad

lijk werd bepaald door confessionele politici. Dit alles leidde tot stagnatie (schijntegenstellingen beheersten het toneel) en tot onvermogen (men kon de problemen niet aan). In de jaren twintig bleef deze crisissituatie nog verhuld en waren de gevolgen ervan ook niet zo erg. Maar reeds in het begin van de moeilijke jaren dertig kwamen deze zaken sterker naar voren. Dat had tot gevolg dat er stimulansen ontstonden voor allerlei antidemocratische stromingen, die toch al werden bevorderd door de ontwikkelingen in het buitenland. Deze stromingen waren van velerlei aard: links-revolutionair communisme, socialisme en anarchisme; deftig, conservatief, autoritair nationalisme en volks fascisme. Geen van deze groepen echter kreeg in Nederland een echt grote aanhang. Behalve in algemene factoren als het Nederlandse volkskarakter (nuchter en traditioneel vrijheidsgezind) lag de hoofdoorzaak hiervan waarschijnlijk in de verzuiling. Daar de band van de Nederlandse kiezers met de confessionele partijen, maar ook met de SDAP, van meer dan alleen politieke aard was, bleef massale afval uit.

Overziet men de gehele situatie, dan komt men tot de volgende slotsom. In het begin van de jaren dertig werd de optimistische, ietwat zelfgenoegzame Nederlandse maatschappij geschokt tot in haar burgerlijk-liberale, negentiende-eeuwse fundamenteën. De vooral onbewuste, bijna instinctieve reactie hierop was nogal verschillend: halsstarrig vasthouden aan het oude naast gedwongen aanpassing aan opgedrongen omstandigheden. De kern van deze uiteenlopende houdingen was echter steeds de verdediging. Verdediging van die burgerlijke, negentiende-eeuwse maatschappij tegen vooral 'het rode gevaar', maar duidelijk ook tegen het fascisme. We zien die defensieve houding heel duidelijk in het kabinet dat in 1933 werd gevormd. Colijn, de gereformeerde antirevolutionair van eenvoudige plattelandsafkomst, oud-militair en oud-leider van een wereldconcern, vormde toen een regering uit alle 'burgerlijke' partijen (voor het eerst werkten confessionele en niet-confessionele partijen in één kabinet samen) om de crisis het hoofd te bieden. Op de eerste plaats de economische crisis, die op liberale wijze tegemoet werd getreden. Maar ook de maatschappelijke crisis: de regering zou krachtig gaan optreden tegen alles wat de burgerlijke maatschappij bedreigde, zoals bijvoorbeeld de gezagsonderminning. De neutraliteitspolitiek, dat was bijna vanzelfsprekend, vormde ook van dat beleid een van de pijlers.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Geheel boven: nog een 'sticker' uit het antifascistische kamp, ditmaal gericht tegen allen die men terecht of ten onrechte van nazispionage verdacht.

Midden: deze foto van Colijn tijdens een radiotoespraak is bijna symbolisch voor de zelfgenoegzaamheid waarmee ons land in de jaren dertig neerkeek op het politieke gewoel in de wereld.

Links: antidemocratie en antisemitisme — hier op bijna komische wijze verenigd — kenmerkten tenslotte de fascistische stromingen die in ons land een rol speelden.

NEDERLAND IN DE CRISISTIJD

PAL VOOR DE GAVE GULDEN

DRS. J. BEISHUIZEN

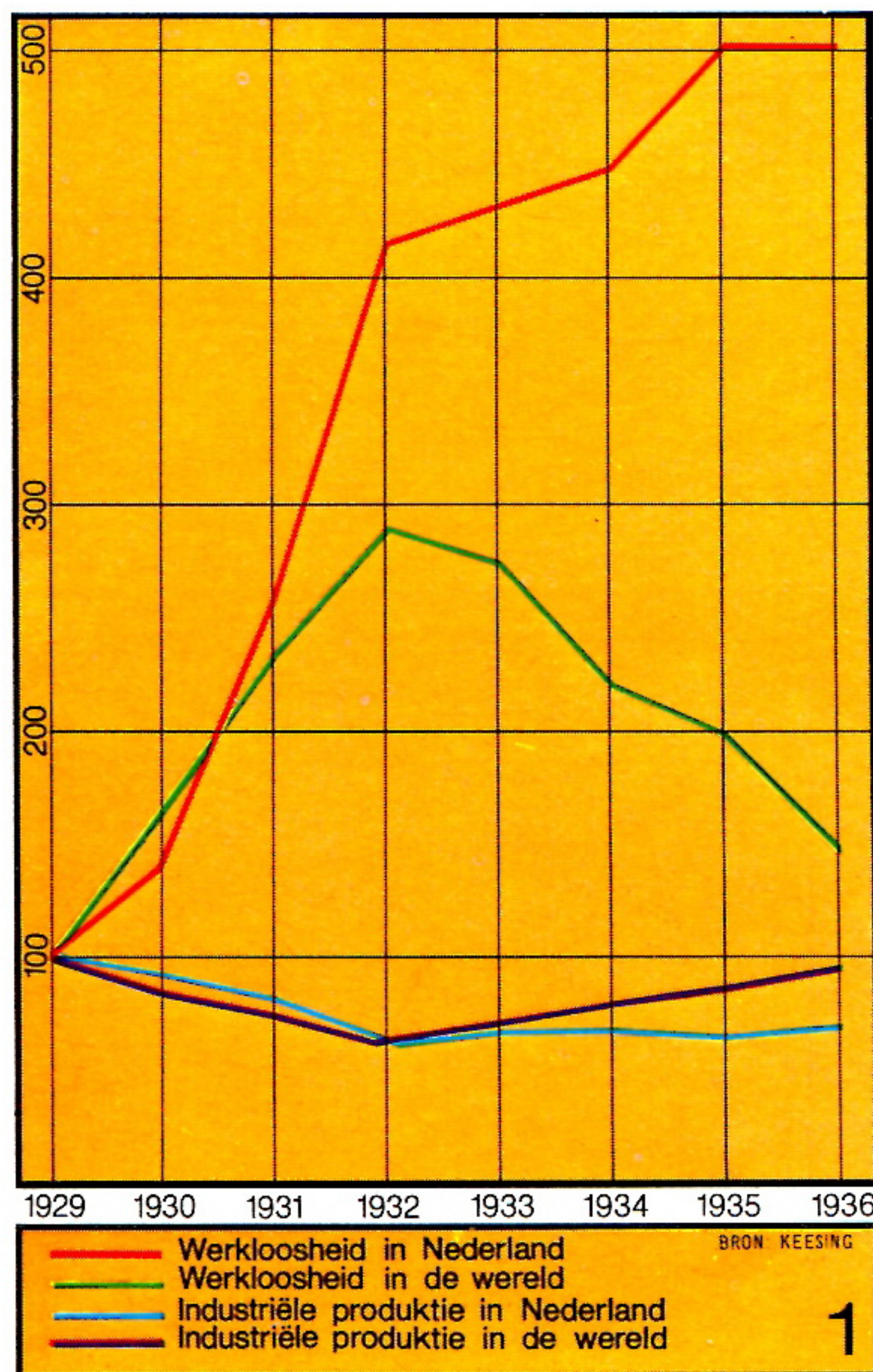

Wie in de crisisjaren werkloos was, moest — soms tweemaal per dag — zijn uitkeringsboekje laten afstempelen. Doel van deze vernederende plicht was te voorkomen dat de werkloze arbeider zijn magere uitkering aanvulde door het verrichten van losse karweitjes.

'De New Yorkse beurs beleefde gisteren een paniekdag zooals nog zelden in de geschiedenis van de beurs is voorgekomen. De koersen liepen onder een ontzaglijken aandrang van verkoopen tot 15 punten toe achteruit, zoodat het laagste peil van dit jaar werd bereikt.'

'In overleg met zijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken heeft de minister van Sociale Zaken aan de gemeentebesturen schriftelijk medegedeeld, in het algemeen bereid te zijn goed te keuren, dat de werkloozenzorg wordt ingeschakeld bij het maken van schuilloopgraven voor de burgerbevolking.'

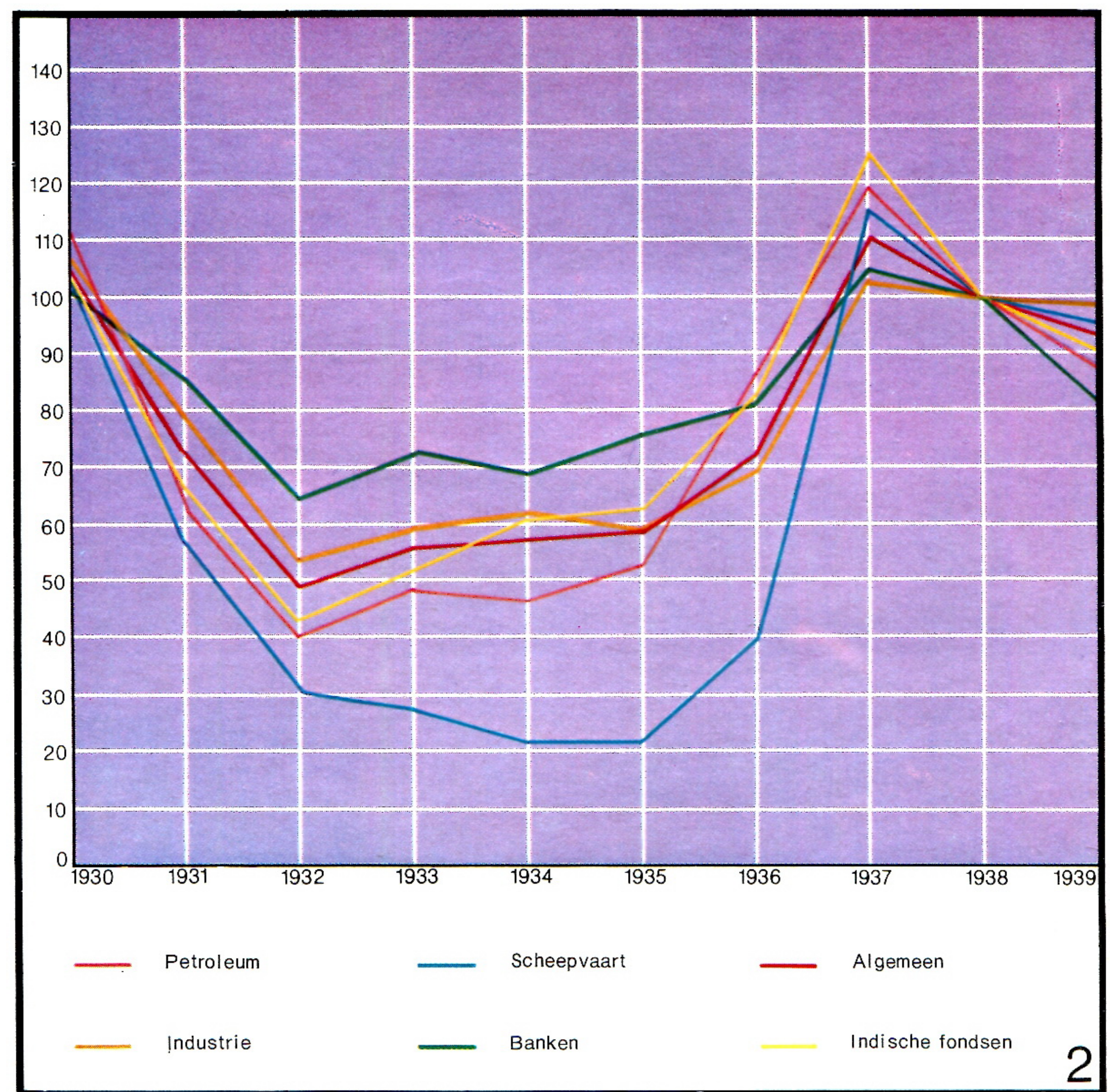
Twee berichten uit Nederlandse kranten van

resp. 25 oktober 1929 en 31 augustus 1939. Zij markeren begin- en eindpunt van het tijdvak tussen krach en krijg: 'de crisistijd'.

De hausse die Nederland in de tweede helft van de jaren twintig had beleefd, was opmerkelijk rustig geweest: geen welvaartsgejubel, geen wilde beursspeculatie. Landbouw en scheepvaart was het niet al te best gegaan, maar tendensen die duiden op een naderende omslag, waren er in 1929 zeker niet. Ons kleine land, met zijn sterk ontwikkelde handelsfunctie, was echter zeer gevoelig voor wat er buiten zijn grenzen gaande was. Tegen verstoringen als die van 1929 was het niet bestand, al duurde het iets langer dan in Duitsland en Engeland voordat de narigheden hier, omstreeks de nazomer van 1930, merkbaar werden. Toen ging het echter snel bergafwaarts en werd ook het Nederlandse bedrijfsleven getroffen door de economische stagnatie, die een grote stroom van inkrimpingen, bedrijfssluitingen en massa-ontslagen met zich bracht.

Hoe snel dat ging, blijkt bijvoorbeeld uit het verloop van de werkgelegenheid bij Philips. Vooral dank zij de opkomst van de radio had dit bedrijf in de goede jaren 1928—1930 zijn

Links: uit deze grafiek van de economische bedrijvigheid tussen 1930 en 1936 (1929 = 100) blijkt hoe vooral vanaf 1933 de Nederlandse conjunctuur in ongunstige zin afweek van die in de rest van de wereld, waar het eerste lichte herstel toen al inzette.

personeel meer dan verdubbeld: van 10.000 tot ver over de 20.000. Maar reeds in september 1931 was dit aantal tot ca. 15.000, en in 1933 tot 9.000 teruggelopen. De econoom prof. dr. J. A. Veraart noemde Philips in dit verband 'een reus op lemen voeten'. Een beeldspraak die, althans wat die voeten betreft, voor vrijwel de gehele Nederlandse economie kon gelden. Overal steeg de werkloosheid met sprongen. Telde ons land in de zomer van 1929 naar schatting (men wist dat toen nog niet zo precies als tegenwoordig) 18.000 werklozen, vier jaar later waren het er meer dan vijftien keer zoveel.

De harde feiten dwongen de regering (tot mei 1933 het kabinet-Ruys de Beerenbrouck) zich het lot aan te trekken van de zwaarst getroffen sectoren (landbouw, scheepvaart, middenstand) en te pogen deze door steun- of beschermende maatregelen voor de ondergang te behoeden. Zo ontstond het met de jaren steeds omvangrijker en ingewikkelder complex van maatregelen dat bekend is geworden als de 'crisispolitiek'. Deze politiek droeg een typisch defensief karakter. Zij beoogde pijn te stillen of te redden wat er te redden viel, maar was niet gericht op het genezen

Boven: in de indexcijfers van de koersen der gewone aandelen (1938 = 100) aan de Amsterdamse effectenbeurs ziet men onder andere het koersherstel na de devaluatie van de gulden in september 1936. Na 1937 deed zich, net als in de V.S., een nieuwe terugslag voor.

van de kwaal door de conjunctuur met tegenkrachten te lijf te gaan.

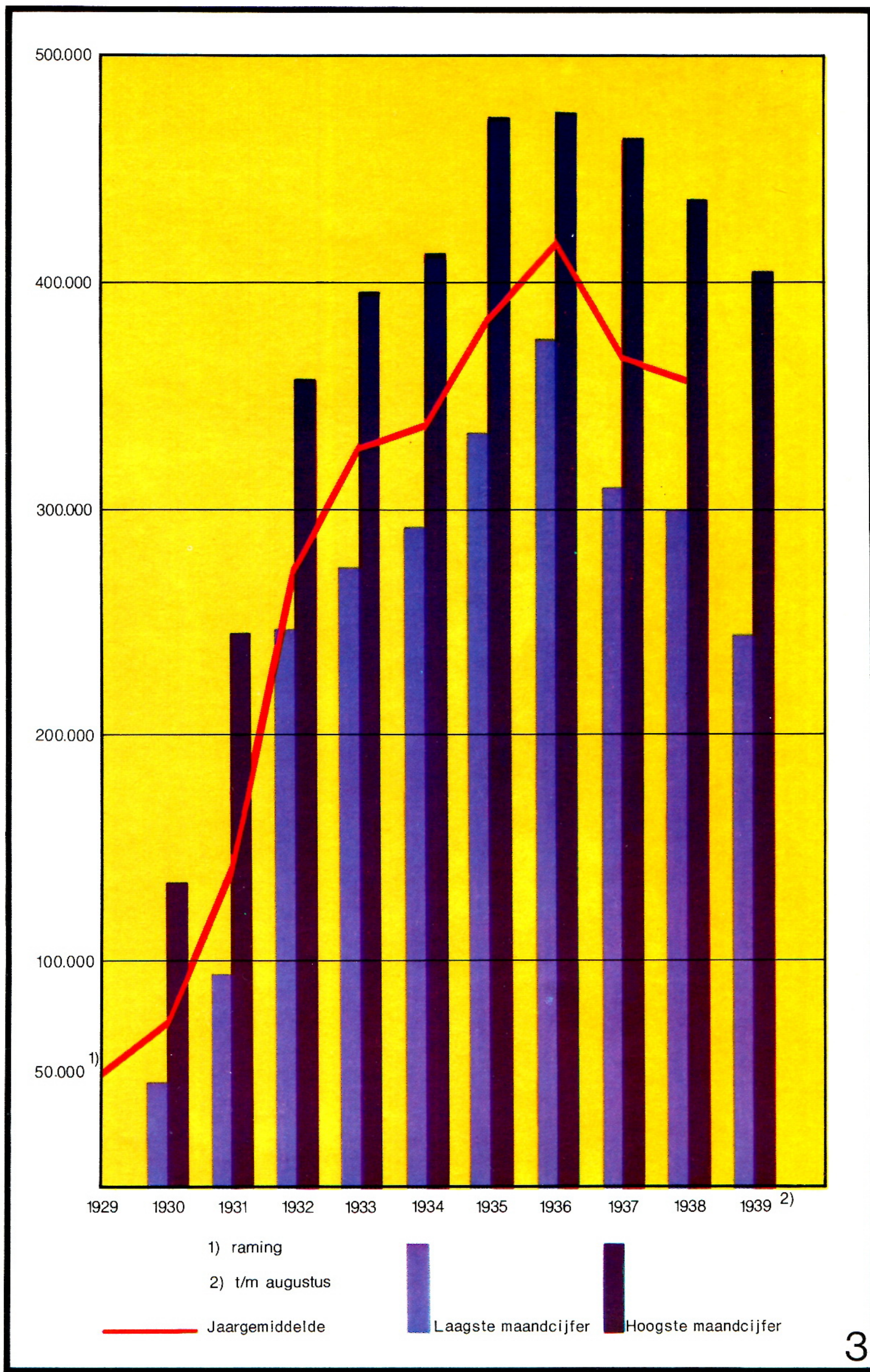
In feite werd de kwaal zelfs verergerd door een beleid dat onbegrijpelijk moet worden genoemd, zeker in het licht van de wijsheid achteraf. In september 1931 ging Engeland over tot een devaluatie die door vele andere landen werd nagevolgd. Maar Nederland deed niet mee. Dit betekende dat ons bedrijfsleven van dat moment af moest optornen tegen concurrenten die met één pennestreek hun prijzen drastisch hadden verlaagd. Tot overmaat van ramp was Nederland dus nog een duurre-eiland geworden ook; een extra-handicap voor de export.

Toen na de mislukking van de Economische Wereldconferentie van juni 1933 vaststond dat elk land voortaan zijn eigen boontjes moest doppen, had ons land alsnog kunnen devalueren. Maar het intussen gevormde kabinet-Colijn voelde daar niets voor. Het zag het als Nederlands roeping om tezamen met de partners in het zogenaamde goudblok (België, Luxemburg, Frankrijk, Zwitserland, Italië en Polen) de gouden standaard trouw te blijven. Colijn zag in devaluatie een soort oplichterij. En de president van de Neder-

landse Bank, mr. L. J. A. Trip, getuigde van zijn afschuw ervan met de befaamd geworden uitroep: 'Wij zijn geen muntvervalsers'! Dat fetisjisme van de 'gave gulden' dwong ons bedrijfsleven tot prijsverlagingen te komen door de produktiekosten, waaronder de lonen, zoveel mogelijk te drukken. 'Aanpassen' luidde het parool. In directe samenhang hiermee moest ook 's lands schatkist met op- perste zuinigheid — tweede natuur trouwens van premier Colijn — worden beheerd. Elke inflatoire impuls van die kant zou immers de prijzen opstuwten en zo de aanpassing frus- treren. Bovendien zouden begrotingstekor- ten het vertrouwen in de gulden ondermijnen en het bedrijfsleven het slechte voorbeeld bie- den. Ook bij de nu eenmaal onvermijdelijke steunpolitiek, die gezien de verminderde staatsinkomsten toch al begrotingstekorten veroorzaakte, hanteerde de regering waar zij maar enigszins kon het snoeimes en het rode potlood.

Vanaf de zomer van 1933 viel in diverse lan- den een zekere verbetering in de economische toestand te bespeuren. Die was mede te dan- ken aan economisch-politieke maatregelen. Engeland begon profijt te trekken van zijn snelle devaluatie; Zweden daarenboven van een opmerkelijk slagvaardige conjunctuur- politiek; de V.S. van Roosevelts krachtig in- gezette — maar later helaas aan halfhartig- heid bezweken — 'New Deal'. Ons land daarentegen zette de neergang voort. Die was nu niet langer import, maar geheel van 'Nederlands fabrikaat', doordat ze het recht- streekse gevolg was van de fatale aanpassings- politiek. Figuur 1 laat duidelijk zien dat ons land na 1933 achterbleef.

Nog drie jaar lang kon Colijn zijn standpunt handhaven. Maar toen op zaterdag 26 sep- tember 1936 Zwitserland en Frankrijk tot devaluatie besloten, moest ook de Nederland- se regering door de knieën, onder de dreiging van een valutaspeculatie die onstuitbaar zou zijn gebleken. Eindelijk werd onze economie bevrijd uit het keurslijf dat haar zo nodeloos langhad ingesnoerd; eindelijk kon Nederland, ineens geen duurte-eiland meer, wat meeprofi- teren van de op dat tijdstip nog steeds op- waarts gerichte conjunctuur. Uit figuur 2 blijkt hoe gunstig de effectenbeurs op de nieu- we situatie reageerde. Helaas zette dat herstel niet door. Onder andere kwam dat door een terugslag in de Amerikaanse economie in 1937, die een gevolg was van het voorbarig streven van president Roosevelt om het over- heidsbudget weer in evenwicht te brengen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog zou het in de V.S. en ook elders kwakkelen blijven.

Fotoarchief Soaarnestad

Boven: de werkloosheid tussen 1929 en 1939. De geregistreerde werkloosheid van mannen en vrouwen is hier tezamen in beeld gebracht. De in de cijfers begrepen aantallen vrouwen zijn naar verhouding klein. De cijfers zijn inclusief de in de werkverruiming tewerkgestelden, van wie het aantal tussen 1933—1938 schommelde rondom de 50.000. In januari 1936 bereikte het officiële werkloosheidscijfer zijn recordpeil.

Links: Amsterdamse werklozen in de rij voor een gratis rijwielplaatje.

N.V. De Arbeiderspers

zelfs tweemaal. Dit om te controleren of hij echt werkloos was en niet clandestien aan klusjes bijverdiende.

Bekrompen en neerbuigend was de benadering van het werkloosheidsvraagstuk. Sommige werklozen kregen een gratis rijwielplaatje (de rijwielbelasting bedroeg f 2,50 per jaar), dat zich van het normale plaatje onderscheidde door een gat en de opdruk 'kostenloos'. En erg zijn best deed het in 1931 opgerichte Nationaal Crisis-Comité, dat voor de werklozen collecteerde en steun in natura verschaftte. In 1933 adverteerde het zo: 'Koopt het NCC-vlaggetje! Terwijl de vrolijke kleuren vóór op uw rijwiel wapperen, zal het u prettig stemmen dat ge uw landge-

Men kan stellen dat de eerste helft van de crisistijd overwegend werd beheerst door ontwikkelingen in het economische vlak. Vanaf 1936 begonnen de door Hitler en Mussolini veroorzaakte spanningen in de internationale politiek het beeld meer en meer te bepalen. In sommige opzichten (bewapening, voorraadvorming) werkten ze stimulerend op de economische bedrijvigheid. Maar zij schiepen ook een sfeer van onzekerheid en dreiging, die de economie frustreerde. Toen de oorlog uitbrak, telde Nederland nog altijd 244.000 werklozen.

'Die massale werkloosheid,' schrijft dr. L. de Jong, 'zou in de jaren '30 misschien wel de belangrijkste factor worden in de sociale werkelijkheid en tijdens de Duitse bezetting een van de belangrijkste elementen blijven in het gedachtenleven van velen: een spookbeeld dat, eenmaal verzezen, zich vastgehaakt had in het volksbewustzijn.' Bij de ouderen onder ons is dat spookbeeld zelfs nu, dertig tot veertig jaar later, nog niet definitief uitgewist.

In figuur 3 is het verloop van de werkloosheid in beeld gebracht. Maar als daaruit bijvoorbeeld blijkt dat ons land in 1936 gemiddeld 414.500 werklozen telde, dan is dat nog maar een deel van het verhaal. In feite waren het er beduidend meer.

Lang niet alle werklozen immers waren bij de arbeidsbeurzen ingeschreven. Volgens een in 1937 gepubliceerde berekening, waarin ook een raming voor de gedeeltelijk-werklozen was opgenomen, waren er in de winter 1935—1936, toen de toestand op z'n ergst was, 630.500 mensen zonder werk. Dat komt neer op een werkloosheidspercentage (ten opzichte van de onzelfstandige beroepsbevolking) van meer dan 25 percent.

Niet in cijfers te vangen is de daarmee samenhangende ellende. De sociale politiek van die tijd was, althans door de bril van 1970 bekeken, al even gebrekkig als het economische beleid. De werklozensteun van toen, grotendeels gebaseerd op regelingen uit de Eerste Wereldoorlog, was minimaal. Een illustratie: omstreeks 1934 verdiende een vaste havenarbeider in Amsterdam of Rotterdam een bruto-weekloon van rond f 30,—. Raakte hij zonder werk, dan viel hij, gesteld dat hij een vrouw en twee kinderen bezat, terug op een steun van om en nabij f 15,—. Eventuele verdiensten van zijn vrouw werden voor tweederde op de steun in mindering gebracht. Om die steun te krijgen moest de werkloze zich dagelijks bij het stempellokaal melden, soms

Fotoarchief Spaarnestad

S. D. A. P. S. D. A. P.

Colijn heft BELASTING op Uw FIETS, Maar voor ONTWA-PENING voelt hij niets.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

A.N.P.

Geheel boven: het Flevokamp in Huizen, een van de plaatsen waar de werklozen aan de vaak zeer zware arbeid werden gezet.

Daaronder: een handige Amsterdammer probeerde munt te slaan uit de situatie. Wie werk zocht kon een fiets van hem kopen.

Hierboven: wie dit rijwielplaatje bezat was een gelukkig mens: hij had werk en kon zijn belasting betalen.

Links: de SDAP, in die tijd nog voor nationale ontwapening, ageerde op allerlei fronten tegen het beleid van een regering die ze volstrekt incapabel achtte.

Bij het Jordaanoproer, dat op 4 juli 1934 uitbrak, vroeg de burgemeester van Amsterdam al heel spoedig om militaire bijstand. In het hartje van oud-Amsterdam verschenen de weinige pantserwagens die het Nederlandse leger rijk was om het op te nemen tegen de barricaden van de getergde arbeiders. De communisten hoopten op het uitbreken van een Nederlandse revolutie, maar doordat SDAP en NVV zich afzijdig hielden, was daarop geen schijn van kans. Het gehele Jordaanoproer duurde vijf dagen. Het kostte zes mensen het leven, dertig werden er gewond en tientallen belandden in de gevangenis.

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

nooten, wier gezinnen zoo zwaar werden getroffen door de moeilijke tijdsomstandigheden, niet hebt vergeten. Het vlugge vlotte vaantje is een sieraad voor uw rijwiel. Kosten: 0.25! Dit na zeer beperkte activiteiten in 1936 weer opgeheven comité werd nogal eens bezongen met het vers:

*Bei mir bist du schön, we leven
van de steun
We leven van het crisis-comité
We eten vlees uit blik
Van een bedorven sik
We eten groentesoep
Zo dun als koeiepoep
Bei mir etc.*

bis

Uit onderzoeken naar de levensomstandigheden van werklozen is gebleken hoe vooral een jaren durende werkloosheid — en zulke gevallen waren er talloze — vaak tot verarming, moedeloosheid en bitterheid leidde. Wat ook opvalt is het isolement waarin langdurig werklozen kwamen te verkeren. Lidmaatschappen en kranten werden opgezegd, contacten met familie en kennissen verbroken. De afstand tussen de uitgestorvenen en de nog werkenden nam toe. Wie maar werk had en derhalve van een geregeld inkomen verzekerd was, leefde er niet eens zo slecht van, doordat de prijzen in vele gevallen nóg sneller daalden dan de lonen. Maar wie zonder werk kwam en het met de karige

steun moest zien te rooien, betaalde het gelag. Merkwaardig is dat er in de crisisjaren althans in ons land zo weinig sociale strijd is geweest. Het aantal stakingen in die periode was aanzienlijk kleiner dan tijdens de hausse van 1925—1929. Een grote staking in de Twentse textiel (1931—1932) en natuurlijk het Jordaanoproer van 1934 zijn de enige spectaculaire sociale conflicten van die tijd. De revolutie in de hoofdstad begon op de avond van een snikhete zomerdag, woensdag 4 juli 1934. Kort daarvoor had de regering de steun weer eens verlaagd en de slachtoffers waren daarover zeer geladen. In de Harmonie op de Rozengracht hield het communistische Werklozen Strijdcomité een protestbijeenkomst. Na een rustig begin verscheen ineens een opgewonden vrouw op het toneel, uitkrijgend dat zij zoveel minder aan steun had ontvangen.

Dat bracht grote beroering. Toen de mensen na de vergadering de Jordaan introkken, had je de poppen aan het dansen. Die nacht en de beide volgende dagen en nachten verzezen vooral in de Jordaan, maar ook in andere stadswijken, de barricaden. Met straatstenen werd de eerst van zich af slaande, maar al gauw ook schietende politie bestookt. Zo fel waren de gevechten, dat burgemeester De Vlugt via Den Haag om troepenversterkingen vroeg. Met pantserwagens en mitrailleurs werd de opstand neergeslagen. De balans na vijf dagen: zes doden, dertig in ziekenhuizen opgenomen gewonden en tientallen gearresteerden. De Jordaan hield er geasfalteerde straten aan over.

Ook andere plaatsen beleefden relletjes. Maar de revolutie waarop de communisten hoopten, bleef uit. Daarvoor was op z'n minst de steun van SDAP en NVV noodzakelijk geweest. Die hadden zich wijselijk niet voor dat karretje laten spannen. Bij deze ene uitbarsting is het gebleven. Na 1936 is het trouwens ook niet meer tot steunverlagingen gekomen.

Aan het hier in vogelvlucht geschetste beeld van de depressiejaren ontbreekt nog een facet dat wel terloops is aangeduid, maar waarbij, ook ter afronding, even iets langer moet worden stilgestaan: het economisch denken van die tijd.

De meeste regeerders en het gros van de ondernemers, bankiers en economen in de periode tussen de beide wereldoorlogen waren aanhangers van de klassieke, liberale economie. Zij hadden het rotsvaste geloof dat men de depressie gewoon moest laten uitzielen.

Het vrije spel der maatschappelijke krachten zou uit zichzelf wel voor genezing zorgen. De overheid moest zich met dat proces zo weinig mogelijk bemoeien. Wat ons land betreft, vonden mensen als Ruys de Beerenbrouck en later Colijn voor dergelijke opvattingen volop steun bij vele vooraanstaande beoefenaren van de economische wetenschap.

De gangbare zienswijze was dat een absolute overproductie, noch een teveel aan arbeidskrachten kan bestaan, mits het prijsmechanisme, de wet van vraag en aanbod, maar onbelemmerd kan werken. Daalden de lonen en prijzen maar voldoende, dan zou de vraag naar goederen en diensten, en dus de economische bedrijvigheid, zich vanzelf herstellen.

Deze 'filosofie' maakt het begrijpelijk dat de ingrepen waartoe de overheid wel moest besluiten, gezien de (sociale) nood op allerlei gebieden, in wezen indruisten tegen de overtuiging van de regeerders. Dit verklaart mede waarom hetgeen er gebeurde zo aarzelend en mondjesmaat is geschied.

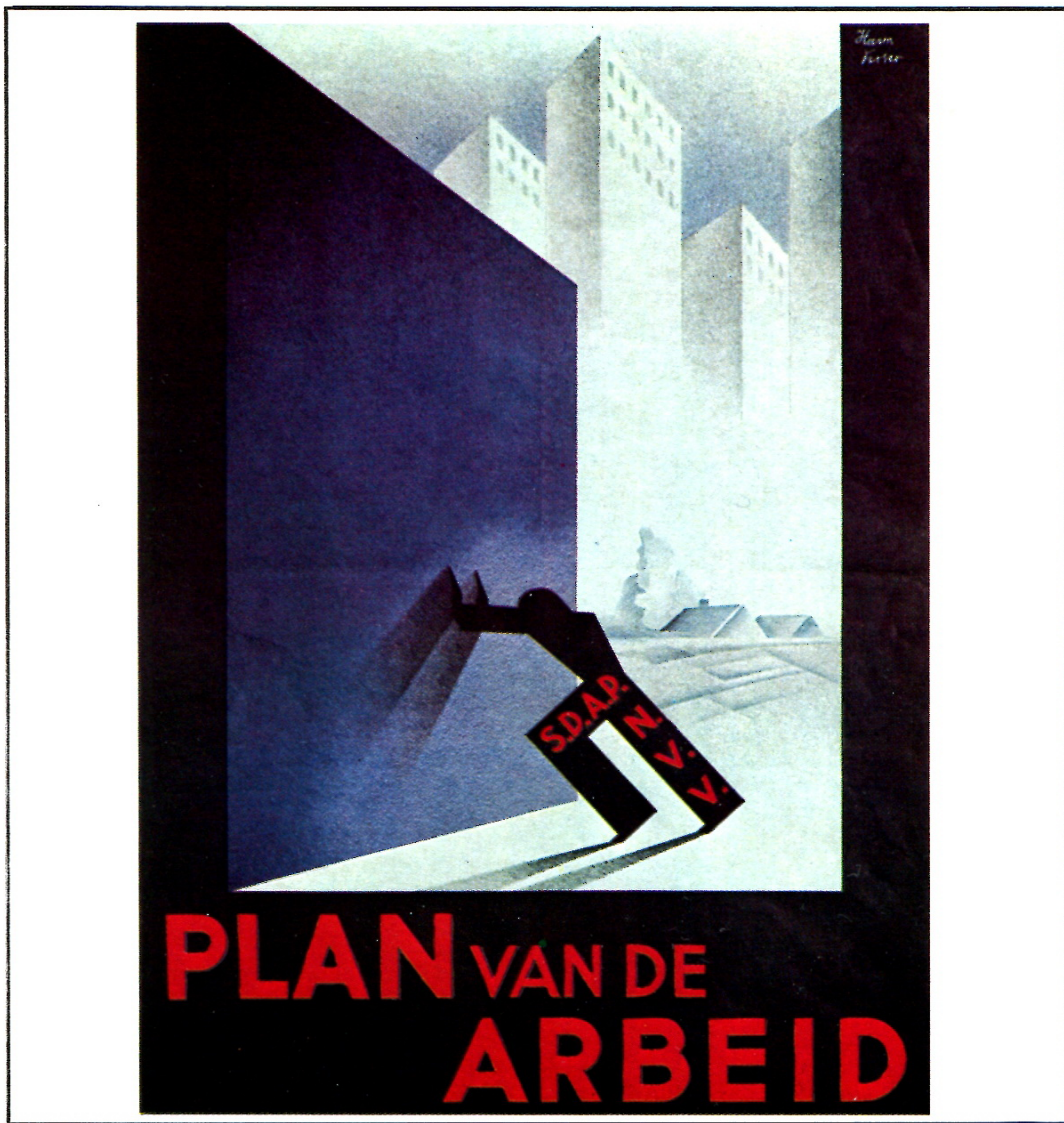
Zeker, al in de jaren dertig waren er ook in ons land wel 'andersdenkenden' met ideeën die de misère hadden kunnen helpen overwinnen. Van de NSB, die weinig of geen (economische) denkers in haar gelederen telde en slechts heil zag in de invoering van de corporatieve staat, viel in dit opzicht niets te verwachten. Ook de curieuze denkbeelden van de chocoladefabrikant W.C. Sickses, ver-

breid via uit eigen zak betaalde, pagina-grote dagbladadvertenties, droegen weinig bij tot de kennis van de oorzaken van en de mogelijkheden tot bestrijding van de malaise. Hij bepleitte het bekorten van de levensduur van goederen als huizen, schepen, machines of auto's door ze van tijd tot tijd te vernietigen. Dat zou kapitaal en arbeid weer aan het werk zetten en het mensdom de 'weg naar voor' spoed doen hervinden.

Heel wat vruchtbaarder opvattingen komt men tegen in het in 1935 door SDAP en NVV gezamenlijk gelanceerde 'Plan van de Arbeid'. Terecht achtten de socialisten Colijns aanpassingspolitiek volkomen ongeschikt om het economisch leven weer op gang te brengen. Zij wezen in hun Plan twee wegen om uit de acute nood te geraken: een breed opgezette politiek van nuttige openbare werken en verlaging van vaste lasten als huren, pachten, hypotheekrenten en dergelijke. Op die manier zou er voor de consumptie meer ruimte worden geschapen. Aan de openbare werken zou de regering drie jaar lang f 200.000.000.— (verkregen uit leningen) ten koste moeten leggen. In totaal dus f 600.000.000.—, tienmaal zoveel als het kabinet-Colijn in 1934 voor het zogenaamde Werkfonds had uitgetrokken. Voor zulke geavanceerde en als roekeloos beschouwde ideeën waren de geesten in de jaren dertig echter nog niet rijp. Met de kreet 'plan, plan, rataplan' werden de rooie plannenmakers weggehoond. Van Colijn zelf vertelde men dat zijn weerzin tegen het plan zo groot was, dat hij het niet eens heeft willen inkijken.

Dat Plan van de Arbeid vertoonde in bepaalde opzichten verwantschap met de theorieën van de liberale Engelse econoom John Maynard Keynes (1883—1946), die pas na 1945 ook in ons land gemeengoed werden en nog steeds, in uitgewerkte en verdiepte vorm, de basis zijn waarop het economisch denken en de economische politiek berusten. Kern ervan is dat als de 'effectieve vraag' (consumptie plus investeringen) te kort schiet om het produktievermogen van een land aan het werk te houden, de overheid met openbare werken en belastingverlagingen moet inspringen om de koopkracht weer op peil te brengen. Over de begrotingstekorten die daaruit kunnen voortvloeien, behoeft men zich niet bezorgd te maken, met de toenemende bedrijvigheid verdwijnen die wel weer.

Deze thans algemeen aanvaarde zienswijze heeft het oude geloof in het vermogen van het vrije spel der maatschappelijke krachten om zelf voor herstel van een verbroken evenwicht te zorgen voorgoed overboord gezet. Het is deze door Keynes en zijn volgelingen teweeggebrachte 'Copernicaanse ommekeer' in het economisch denken die de stelling wetigt dat voor een zo langdurige en diepe depressie als de wereld in de jaren dertig heeft beleefd, niet meer behoeft te worden gevreesd. Ongetwijfeld behoren nieuwe beurscrises nog altijd tot de mogelijkheden. Maar dat is een hoofdstuk apart. Het 'intellectuele tekort' waaruit de dwalingen van de crisistijd in belangrijke mate moeten worden verklaard, behoort vooral dank zij Keynes tot een verleden dat als volstrekt voltooid mag worden beschouwd.

De Nederlandse sociaal-democraten waren vrijwel de enigen die tegenover de desastreuze economische politiek van de regering iets anders konden stellen om de crisis tot een einde te brengen. Ze lanceerden in 1935 het 'Plan van de Arbeid', een reeks ideeën die toen velen nog roekeloos leken, maar die later gemeengoed zijn geworden. Ze maakten er veel en krachtige propaganda voor (boven), maar veel mocht dat niet baten. Alle 'gevestigde' economen lachten om het Plan en van minister-president Colijn wordt beweerd dat hij het niet eens wilde inzien — een bewering die door de foto rechts gelogenstraft lijkt.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Dr. Erich Salomon/Peter Hunter

DE GESCHIEDENIS VAN DE NSB:
1931—1939

DE WEG NAAR HET VERRAAD

DR. A. A. DE JONGE

Op 14 december 1931 werd in een zaaltje in Utrecht, op een door slechts twaalf personen bezochte vergadering, besloten tot de oprichting van de 'Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland', NSB. Initiatiefnemers waren ir. A. A. Mussert en C. van Geelkerken. Anton Adriaan Mussert, in 1894 te Werkendam geboren als zoon van een hoofdonderwijzer, was in 1912 weg- en waterbouwkunde gaan studeren in Delft. Na het uitbreken van de wereldoorlog had hij vrijwillig dienst genomen bij de vestingartillerie. Maar na een jaar was hij, in de rang van korporaal, afgekeurd. In 1918 werd hij cum laude ingenieur en na een korte periode bij Rijkswaterstaat kwam hij in 1920 bij de Provinciale Water-

Vrijheidsbond en tevens overtuigd nationalist. Het was die nationalistische inslag, die hem in 1925 voor het eerst in de politiek bracht. Dat was naar aanleiding van een ontwerpverdrag met België, dat — vooral wegens de daarin voorziene kanalenaanleg — door velen schadelijk werd geacht voor de Nederlandse belangen. Mussert was de initiatiefnemer en actieve secretaris van een 'Nationaal Comité van Actie' tegen dit verdrag. Het comité had succes: in 1927 werd het verdrag door de Eerste Kamer verworpen. Voor zijn verdere loopbaan was dit van groot belang. Mussert, van jongs af neigend tot ijdelheid (al zat in die ijdelheid wellicht een flink stuk overgecompenseerd minderwaardigheidsge-

tuigen dat hij de leiding moest nemen van een nieuwe fascistische organisatie. In december 1931 was het zover. Mussert maakte zichzelf 'algemeen leider' van de nieuwe NSB, Van Geelkerken werd algemeen secretaris.

De wijze waarop de nieuwe beweging in de eerste maanden van start ging, is typerend voor de omzichtige, vaak bepaald pietluttige werkmethoden van Mussert. Hij begon met het schrijven van een Programma, waarvan het meest opmerkelijke is, dat het nu juist *niet* is wat de voor de beweging gekozen naam zou doen verwachten: een nationaal-socialistisch stuk. Wel had Mussert bij het schrijven ervan gebruik gemaakt van het programma van de NSDAP en daaruit sommige artikelen zelfs letterlijk vertaald. Maar daarbij had hij weggelaten wat nu juist typisch nationaal-socialistisch was: de rassenleer en het antisemitisme. Het resultaat was een verzameling doorsnee-fascistische algemeenheden die zich in niets onderscheidde van de in die tijd gangbare fascistische programma's: krachtige defensie, een sterk staatsgezag, corporatieve ordening, afschaffing van het individuele kiesrecht, economie in dienst van de volksgemeenschap, arbeidsplicht voor iedere burger en als lokaas voor de arbeidersklasse: recht op winstaandeel en pensioen op vijftig- of zestigjarige leeftijd.

Het Programma werd als brochure uitgegeven, samen met een door Mussert geschreven toelichting die voornamelijk bestond uit schimpscheuten op de feilen der democratie. Met die brochure togen Mussert en Van Geelkerken aan het werk, aanvankelijk slechts in kleine, besloten vergaderingen. Er kwam pas schot in de zaak toen Mussert er in de zomer van 1932 in slaagde door te dringen in de 'grote pers': Algemeen Handelsblad en Nieuwe Rotterdamsche Courant. Toen begonnen in Utrecht de verzoeken om inlichtingen en de aanmeldingen binnen te stromen. Eind 1932 werd het duizendste lid ingeschreven en op 7 januari 1933 werd in Utrecht de eerste 'landdag' van de NSB gehouden. Deze landdag die door ongeveer zeshonderd aanhangers bezocht werd, bood twee nieuwigheden: men zag er de eerste dertig, in zwart uniform gestoken leden van de WA (Weerbaarheidsafdelingen), die in november door Mussert was opgericht naar het voorbeeld van Hitlers SA, en voorts werd het eerste nummer gepresenteerd van het partijweekblad 'Volk en Vaderland', dat van die dag af tot 5 mei 1945 de voornaamste tolk van Musserts opvattingen zou zijn. Nu begon een in de geschiedenis van het Nederlandse fascisme nog niet eerder vertoonde groei: op 1 januari 1934 was het ledental gestegen tot 21.000, op 1 januari 1935 tot 33.000, op 1 januari 1936 tot 52.000. De oplage van 'Volk en Vaderland' steeg in 1935 tot 80.000. De vraag hoeveel sympathie de NSB genoot buiten haar georganiseerde aanhang, werd voor het eerst beantwoord bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 17 april 1935. Ze hadden voor de NSB een sensationeel resultaat: 294.596 stemmen, dat is 7,94% van het totaal en 44 van de 535 zetels. Overal was Musserts beweging in de Staten doorgedrongen, al liepen de stemmenpercentages per provincie nogal uiteen: van 11,69 in Limburg en 11,19 in Drente tot 3,17 in Friesland en

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Op vaak provocerende wijze brachten de colporteurs van 'Volk en Vaderland' hun krant aan de man. Na 1940 deden ze dat dikwijls in WA-uniform.

Vorige pagina: de aankondiging van een van de vele bijeenkomsten die de NSB overal in het land hield.

staat in Utrecht, waar hij in 1927 de rang van hoofdingenieur kreeg. Inmiddels was hij in 1917 gehuwd met een achttien jaar oudere tante van moederszijde. Mussert was een bekwaam ingenieur, die aanvankelijk in zijn vak opging en weinig actieve politieke belangstelling toonde, al was hij lid van de liberale

voel), had door de anti-verdragsactie en het opzienbarende succes daarvan een hoge dunk gekregen van zijn eigen leiderskwaliteiten. In die eigendunk werd hij krachtig gestijfd door de tweede man van ons verhaal: Cornelis van Geelkerken, in 1901 geboren uit een gereformeerd gezin en sedert 1919 verbonden aan de Provinciale Griffie in Utrecht. Van Geelkerken was al vroeg een overtuigd fascist. Gedurende korte tijd was hij lid geweest van de Bezengroep van Sinclair de Rochemont en Baars. Hij had met Mussert kennis gemaakt in het kader van het actiecomité en na de ontbinding daarvan bleven de twee mannen contact houden. Geleidelijk wist Van Geelkerken zijn oudere vriend ervan te over-

2,93 in Noord-Brabant. Opvallend was het succes in de grote steden: Rotterdam 9,51 %, Utrecht 10,18 %, Amsterdam 10,80 %, Den Haag liefst 12,02 %!

Hoe moet men deze snelle opkomst, die zo scherp afsteekt bij het kwijnende bestaan van de andere fascistische groepen, verklaren? Wij menen diverse factoren te kunnen noemen, waarvan er verschillende samenhangen met de persoon van Mussert. In de eerste plaats was er het feit dat Mussert een 'nieuwe' man was, die niet was belast met de onverkijkelijke geschiedenis van de oude groepjes. Meer dan dat: Mussert had de reputatie een zeer kundig ingenieur te zijn. Dat woog heel zwaar bij de Nederlandse 'burger' met diep geworteld respect voor intellectuele en professionele soliditeit. De mannen die in 1932—1934 naast Mussert de leiding van de NSB hadden, waren voor een belangrijk deel van hetzelfde type: mannen van ontwikkeling en met een gevestigde maatschappelijke positie. Opvallend is dat in de zo antiparlementaire NSB heel wat gewezen 'parlementariërs' hoge posten bekleedden: C. van der Voort van Zijp, burgemeester van Maartensdijk en voormalig antirevolutionair Tweede-Kamerlid, de fabrikant W. O. A. Koster, gewezen vrijzinnig-democratisch Tweede-Kamerlid, Graaf de Marchant et d'Ansembourg, burgemeester van Amstelveen en ex-lid van de Provinciale Staten van Limburg, enzovoort. Hoofdredacteur van 'Volk en Vaderland' werd de rechtsfilosoof mr. S. A. van Lunteren; propagandaleider was de Hilversumse fabrikant F. E. Farwerck; de WA stond onder leiding van een gepensioneerde luitenant-kolonel van het KNIL, J. Hogewind. Verder was er nog een groep predikanten, met als voorman ds. G. van Duyl. Dan was er de door Mussert gevolgde tactiek. Nadrukkelijk verklaarde hij, duidelijk in nabootsing van Hitler, dat de NSB slechts langs legale weg de macht wilde verwerven. Die tactiek paste uitstekend bij de stemming van de naar het fascisme neigende Nederlandse kleinburgers, die wel ontevreden en oproerig waren, maar voor het merendeel geenszins revolutionair. Wellicht het belangrijkste van alles is echter het feit dat Mussert als eerste Nederlandse fascistienleider zijn beweging tot een hechte organisatie maakte, met rangen en functies, uniformen, stamboeknummers, eigen strijdlieden, eigen groet enz.

Er waren echter ook diverse tegenkrachten. Na de verkiezingen van 1935 zouden ze veel sterker worden, maar ook voordien al deden zij zich gelden. Terwijl aan 'burgerlijke' (vooral rechts-liberale) zijde aanvankelijk nogal wat sympathie voor de NSB bestond en de kerken tot en met 1935 niet tot een categorische afwijzing kwamen, hebben socialisten en communisten de beweging van het begin af fel bestreden. De NSB kreeg ondanks haar quasi-socialistische demagogie en haar voortdurende hetze tegen de 'verburgerlijkte' leiders van SDAP en NVV heel weinig voet aan de grond bij de arbeiders. Moeilijker te bepalen is het effect van de maatregelen die reeds spoedig door de regering tegen de NSB werden genomen. Op 30 januari 1933 werd het deelnemen aan 'weerbaarheidsorganisaties' (dat sloeg op de WA), op 10 maart van dat jaar ook het lidmaatschap van de NSB

zelf verboden aan militairen. Het op 15 september 1933 van kracht geworden uniformverbod, waardoor de NSB-propagandisten zich niet meer in zwart hemd in het openbaar konden vertonen, en diverse beperkte colportageverboden in Amsterdam, Zaandam en andere gemeenten zijn waarschijnlijk een effectieve rem geweest op het provocatievermogen van Musserts volgelingen. Anders staat het wellicht met het ambtenarenverbod. De regering-Colijn voelde er aanvankelijk niets voor de NSB toe te voegen aan de lijst van voor ambtenaren verboden organisaties, waarop reeds de CPH, de links-socialistische OSP en enige kleine fascistische en nationaal-socialistische partijtjes prijken. Pas onder

De belangrijkste tegenkracht kwam echter vanuit de NSB zelf. Haar beginselen wekten spoedig veler bedenkingen en met name gold dit voor haar standpunt ten aanzien van de joden. Mussert en de meeste van zijn vroege medewerkers waren zeker geen principiële antisemieten. Maar het duurde niet lang of het antisemitisme deed in de NSB zijn intrede. De in 1934 uitgegeven 'Brochure IV' van de NSB was het eerste officiële NSB-geschrift dat zich uitvoerig met de 'joodse kwestie' bezighield. Het onderscheidde drie categorieën van joden: 1) die joden die zich zuiver Nederlanders voelden: zij vormden voor de NSB 'geen probleem'; 2) orthodoxe joden, die zich op godsdienstige gronden afzonder-

De NSB trok, naar goed nazi-gebruik, vaak de straat op. Hier een demonstratieve tocht over het Amsterdamse Damrak.

sterke aandrang uit de Tweede Kamer ging zij daartoe op 28 december 1933 over. Als gevolg daarvan moesten Mussert en Van Geelkerken op 1 mei 1934 de overheidsdienst verlaten om voortaan als 'beroepspolitici' hun brood te verdienen. Deze maatregel heeft de NSB waarschijnlijk propagandistisch meer goed dan kwaad gedaan: wie in die zwarte crisisjaren het veilige ambtenarenbestaan prijs gaf voor zijn politieke overtuiging, kon gemakkelijk een aureool van noble onbaatzuchtigheid krijgen!

den: de NSB respecteerde hen en beschouwde hen als gasten; 3) joden die zich van de Nederlandse natie afzonderden 'uit rasimpulsen': deze joden vormden 'haarden van gevaar' voor de Nederlandse natie. Antisemitisch in strikte zin was dit standpunt nog niet, maar het introduceerde toch op gevaarlijke wijze een uitzonderingspositie voor onze joodse landgenoten. Een jaar later verklaarde Van Geelkerken aan de Duitse nazi dr. Helmut Otto, die een dissertatie over Vlaamse en Nederlandse nationale bewegingen schreef, dat de NSB niet *judenfreundlich* was: slechts 150 joden waren lid van de beweging en zij voelden zich daar niet prettig. Maar, aldus Van Geelkerken, wegens de grote in-

vloed van de joden in Nederland en ook met het oog op de gemengde bevolking van onze koloniën kon de NSB zich niet vastleggen op het rassenbeginsel.

Het eclatante verkiezingssucces van april 1935 werd voor de NSB niet, zoals verwacht kon worden, het startsein voor een nieuwe en versnelde opmars. Op 1 januari 1936 had de beweging 52.000 leden en daarmee was haar vooroorlogs hoogtepunt zo ongeveer bereikt. Weldra begon het ledental terug te lopen: op 1 januari 1937 bedroeg het nog 48.000, op 1 januari 1938 nog maar 39.000. Tussen beide laatstgenoemde data ligt de zware nederlaag bij de Kamerverkiezingen van mei 1937. Hoe moet men deze teruggang verklaren? Men is geneigd het eerst te denken aan economische oorzaken. Maar die verklaren weinig. Hoogstens kan men zeggen dat de lange duur en het slepende karakter van de depressie hier en daar het elan van het rechtse en linkse extremisme wat deden slijten. Belangrijker is dat het onrustbarende verkiezingsresultaat van 1935 een veel scherpere bestrijding van de NSB ten gevolge had; veler ogen gingen open voor de ernst van de fascistische dreiging ook in ons land! Het was allereerst de regering, die scherper optrad: een verbod van alle particuliere 'weerkorpsen' noopte Mussert om op 31 december 1935 zijn WA te ontbinden. De in 1934 opgerichte en door Van Geelkerken geleide jeugdorganisatie 'Nationale Jeugdstorm' werd begin 1936 door de Hoge Raad onwettig verklaard. Nuttig voorlichtingswerk werd vooral gedaan door het in 1936 opgerichte 'Comité van Waakzaamheid tegen het Nationaal-Socialisme' en door de in juni 1935 opgerichte beweging 'Eenheid door Democratie'. Nog belangrijker was dat twee van de grootste kerkgenootschappen zich in het openbaar tegen de NSB keerden: de rooms-katholieke kerk bij herderlijk schrijven van 24 mei 1936, de gereformeerde kerken bij synodaal besluit van 2 oktober '36. Doch de belangrijkste oorzaak van de teruggang lag in de radicalisatie die de NSB sedert 1935 had doorgemaakt. De geestverwantschap met het fascistische Italië en het nationaal-socialistische Duitsland speelde sinds lang een grote rol in de NSB; het gevoel de Nederlandse voorpost te zijn van een machtige Europese stroming versterkte niet weinig haar gevoel van eigenwaarde en verhief haar in haar eigen ogen ver boven het peil van relatief kleine partij. Vanaf zomer 1935 nu begonnen beide bewonderde staten een duidelijk agressieve politiek te voeren en daarmee verloren zij de sympathie van de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk. Wat moest hiertegenover de houding van de NSB zijn? Moest zij zich mede distantiëren van de twee agressieve staten? Of moest zij de ideologische verwantschap de doorslag laten geven en de agressors steunen? Op 3 oktober 1935 begon Italië een roofoorlog tegen Abessinië. Op 12 oktober gaf Mussert antwoord op bovengestelde vraag: op de vierde landdag van de NSB, in Den Haag, verklaarde hij zich solidair met Italië!

Van 1936 af zette Mussert alles op de kaart van een door Duitsland en Italië beheerst fascistisch Europa; de betekenis van de NSB was dat zij voor ons volk een plaats in dit onvermijdelijk geachte 'nieuwe Europa' zou be-

vechten. Al met al was de NSB reeds een heel eind in nazi-richting geradicaliseerd, toen in augustus 1936 een man in haar rijen trad die deze radicalisering niet weinig zou versterken: mr. Meinoud Marinus Rost van Tonningen. Hij werd in 1894 geboren als zoon van een officier van het Nederlands-Indische leger, was van 1931 tot 1936 gemachtigde van de Volkenbond in Oostenrijk en werd daar in 1934—1935 een vurig aanhanger van het nationaal-socialisme. Mussert vond deze onrustige en mateloos eierzuchtige man om zijn internationale relaties een waardevolle aanwinst voor de beweging. Weldra echter zou hij een gevaarlijke splijtzwam blijken te zijn. Als vreemdeling in de sinds vijf jaar gegroeide NSB-sfeer kwam hij spoedig in conflict met gevestigde leiders als Van Geelkerken, Farwerck, d'Ansembourg en anderen. Maar bovendien vond hij Mussert te 'burgerlijk' en onzuiver in de leer. Het duurde niet lang of hij begon tegen de leider te ageren binnen de NSB, maar vooral ook bij zijn Duitse relaties, waarvan Himmler de belangrijkste was.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Nationaal-socialist geworden in Oostenrijk, waar de nazi's een opstandige, fel antisemitische en antiklerikale groep vormden, bracht Rost de in dat land geleerde methoden mee in de NSB. Als eerste opdracht kreeg hij de hoofdredactie van een NSB-dagblad: het op 2 november 1936 voor het eerst verschenen 'Nationale Dagblad'. Belangrijker als proefterrein voor Rosts 'harde' methoden zou weldra zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer worden. Maar thans eerst iets over de in 1937 gehouden verkiezingen voor dat lichaam.

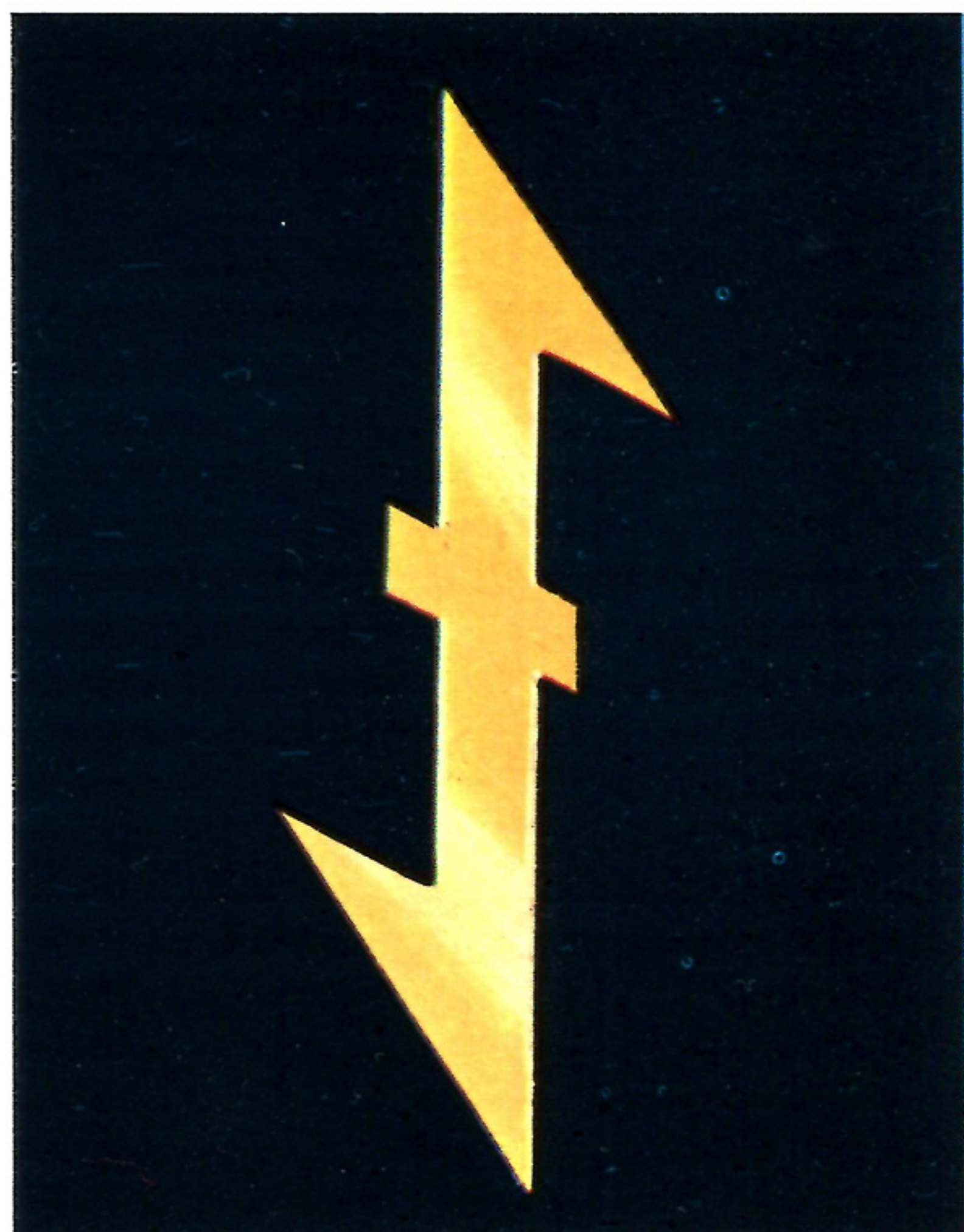
In mei 1937 vonden de eerste Tweede-Kamerverkiezingen plaats waaraan de NSB deelnam. Van 7,94% in april 1935 bleek de NSB teruggevallen te zijn op 4,22%, namelijk 171.137 stemmen. Daarmee verwierf zij slechts vier zetels. In alle provincies was de teruggang aanzienlijk, het grootst in Limburg (van 11,69% naar 5,32%), het kleinst in Drente (van 11,19% naar 8,64%). Onder de trouwe aanhangers veroorzaakte deze uitslag een geweldige teleurstelling. En voor de verdere ontwikkeling van de NSB was hij van beslissen-

de betekenis. Mussert gaf in 'Volk en Vaderland' aan welke conclusiemen moest trekken: het Nederlandse volk wil ons niet; des te erger voor dat volk! Wij gaan door! Nu de hoop om langs parlementaire weg de staat te veroveren een illusie was gebleken, ging de NSB meer dan ooit alle heil verwachten van de ontwikkelingen in het buitenland. Van de nederlaag in mei 1937 naar het landverraad in mei 1940 loopt een rechte lijn.

Als reactie op het verkiezingsechec moest Mussert het hoofd bieden aan een 'paleisrevolutie' in zijn hoofdkwartier. Zij leidde tot het uittreden van onder anderen ds. Van Duyl en Hogewind. Mussert wist bij die gelegenheid echter de kern van zijn trouwe volgelingen achter zich te houden. De geschiedenis van de NSB van mei 1937 tot augustus 1939 is het naargeestige verhaal van haar volledige verwording tot politieke en ideologische agentuur van nazi-Duitsland. Om te beginnen werd de overgang naar rassenleer en antisemitisme nu volledig. Een eind oktober 1937 uitgegeven, door Mussert geschreven brochure 'De bronnen van het Nederlandsch nationaal-socialisme' was daarvan de officiële uitdrukking. Zij bevatte, naast een verklaring van trots op het feit dat het Nederlandse volk behoorde tot 'den Germaanschen tak van het Noordras, het ras dat de wereld tot op den huidige dag leidt door zijn scheppende kracht, zijn stoutmoedigheid, zijn doorzettingsvermogen, zijn wilskracht', een oorlogsverklaring aan onze joodse landgenoten, die volgens Mussert bezig waren het Nederlandse volk aan hun heerschappij te onderwerpen. 'Dit is ondraaglijk, dit dulden wij niet, nu niet en nooit; het is onze plicht daaraan een eind te maken,' aldus Mussert in dit geschrift. Nu Mussert het sein voor de aanval had gegeven, konden de journalisten van 'Volk en Vaderland' en 'Het Nationale Dagblad' zich ongeremd gaan uitleven in antisemitische hetzes. Meer dan dat: 'de jood' werd, geheel naar Duits voorbeeld, voor de NSB de hoofdvijand; marxisme en kapitalisme werden voorgesteld als produkten van de 'joodse geest' en ook in de buitenlandse politiek werd het antisemitisme hoofdthema: het was het 'internationale jodendom', dat zowel in Sowjet-Rusland als in de westerse democratieën de dienst uitmaakte en dat aanstuurde op een oorlog tegen Duitsland! Op 22 oktober 1938 verklaarde Mussert de NSB voortaan voor joden gesloten (de joden die reeds lid waren, mochten echter blijven). Tevens pleitte hij voor uitwijzing van de na 1 augustus 1914 in Nederland gekomen joden. In de binnenlandse politiek onderging het optreden van de NSB een opmerkelijke verdere radicalisering. Was de NSB in haar beginperiode nog enigszins een partij van 'gezag en orde' geweest, nu keerde zij zich ongeremd tegen de bestaande machthebbers, tegen regering, parlement, politie enzovoort. Veel belangrijker en typerender echter was de stellingname van de NSB in de buitenlandse politiek. Pro-Duits was zij altijd al geweest. Maar terwijl ze in haar eerste jaren altijd geijverd had voor een krachtige defensie en de regering-Colijn beticht had van verwaarlozing daarvan, begon zij van eind 1937 af fel te ageren tegen elk pogen van regeringszijde om eindelijk iets te gaan doen aan het schro-

melijk verwaarloosde leger: een dergelijk pogen bewees, aldus Mussert, dat Colijn medeplichtig was aan een Engels oorlogskomplot tegen het vredelievende Duitsland. Toen na de inlijving van Oostenrijk bij Duitsland — die door de NSB uitbundig was toegejuicht — Colijn in een radiorede gesproken had over een gevoel van onzekerheid en onveiligheid, trok Mussert (in 'Volk en Vaderland' van 25 maart 1938) daaruit weer de conclusie dat de regering Nederland inschakelde in een anti-Duits 'oorlogsfront'. Wij willen dit hoofdstuk besluiten met een blik op de numerieke ontwikkeling van de NSB na mei 1937. Op 19 april 1939 vonden verkiezingen voor de Provinciale Staten plaats, die een verder gaande, maar sterk verlangzaamde teruggang van de beweging te zien gaven: zij behaalde 3,89% van de stemmen, tegen 4,22% in mei 1937. Daarmee verloor zij 23 van haar 44 zetels; in één provincie — Friesland — verdween zij geheel uit de Staten. Aan gemeenteraadsverkiezingen nam de NSB principieel niet deel, maar in juni

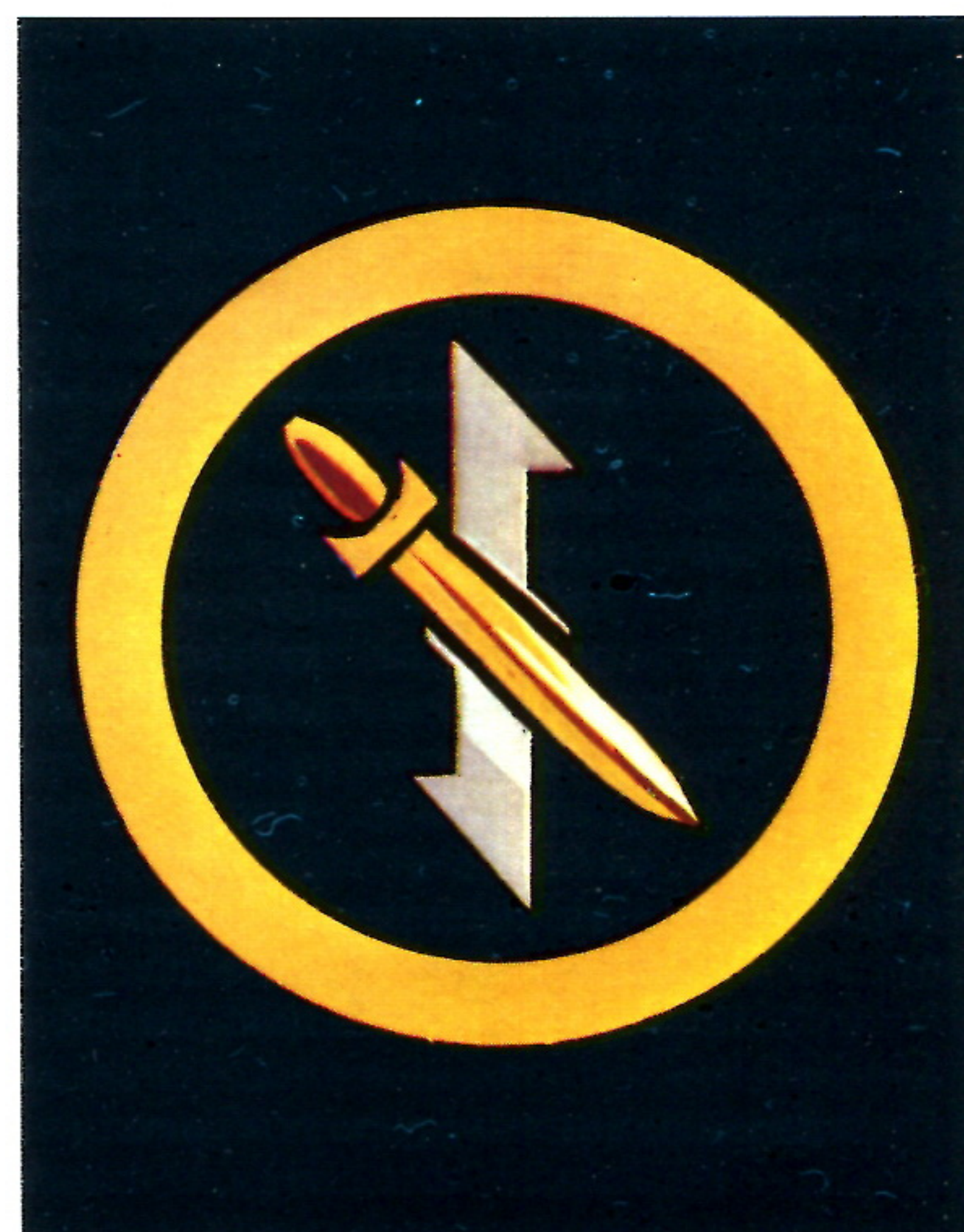

Pagina links: de leider van de NSB, Anton Mussert, met zijn echtgenote: een achttien jaar oudere tante met wie hij in 1917 in het huwelijk trad.

Veel belangrijker voor het bijeenbrengen en bijeenhouden van een beweging dan ideeën en theorieën is een straffe organisatie met eigen insignes, strijdlieden, regels en soortgelijke uiterlijkheden. Mussert en de andere leiders van de NSB begrepen dat en richtten hun beweging daarom naar Duits voorbeeld in. Een paar van de insignes staan op deze pagina afgebeeld. Links van boven naar beneden: de emblemen van het studentenfront, van de NSB zelf en van de nationaal-socialistische vrouwenorganisatie. Rechts van boven naar beneden: het Wolfsangelteken, het insigne van de Nationale Jeugdstorm en het embleem van het rechts front, de organisatie van nationaal-socialistische juristen.

1939 maakte zij een uitzondering voor Amsterdam, omdat die stad het centrum was van 'de verderfelijke joodse geest'. De verkiezingscampagne, waarop de NSB twee maanden lang heel haar apparaat kon werpen, stond volledig in het teken van het antisemitisme en het was een slechte beurt voor de hoofdstad dat de NSB er onder deze vlag enig succes kon boeken: 27.898 stemmen (6,91%) tegen 24.678 (5,98%) bij de Statenverkiezingen. Het ledental van de beweging liep in de loop van 1938 slechts terug van 39.000 naar 37.000. Al deze cijfers wijzen erop dat zich na de verkiezingsnederlaag van 1937 en de daarop gevolgde uittocht sedert 1938 een min of meer stabiele kern gevormd had van fanatieke nationaal-socialisten. Het was echter een kern die zich volledig van de meerderheid van het volk geïsoleerd had. Deze al in de zomer van 1939 volledig geworden vervreemding van het eigen volk verklaart waarom de eerst zo nationalistische NSB in mei 1940 de stap naar het landverraad kon doen.

HET VERZUILDE FRONT

PROF. DR. F. DE JONG EDZ.

Het Nederlandse volk is slechts langzaam gaan beseffen hoe gevaarlijk het fascisme was. Dat besef kwam in etappes en bovendien verschilde het naar de wijze waarop een bepaalde volksgroep door het fascisme werd benaderd.

Het eindpunt van deze ontwikkeling viel zonder twijfel in 1940. De eerste organisatie die door de bezetter werd verboden, was het Nationaal Jongeren Verbond — maar in de ogen van 'links' was dát nu juist een van de eerste fascistische organisaties in Nederland geweest. Daaruit blijkt dat wat *in* de bezettingstijd als antifascisme naar voren kwam, in wezen niets anders was dan nationaal-Nederlands en anti-Duits verzet.

Er waren eigenlijk twee soorten antifascisme. Het eerste bloeide op uit de nationale nederlaag en mag de naam antifascisme eigenlijk niet dragen. Het tweede liet al van zich horen vóór Hitler aan de macht kwam. Het ontvongte aan de rode arbeidersklasse, die in het fascisme aanvankelijk alleen de uiterste en gewelddadige consequentie zag die de burgerij trok om de gevestigde orde te bewaren. Tussen deze uitersten, het vroege antifascisme, dat zich keerde tegen Italië en tegen de Nederlandse bewonderaars van de Duce, en het late, dat zich afzette tegen Duitsland en de landverraderlijke NSB, bevinden zich verschillende schakeringen waarin men ten dele de 'zuilen' herkent met hun verscheidenheid aan levensbeschouwelijk-politieke ideeën.

Laat ons met de oudste vorm beginnen; hij heeft er recht op! De rode arbeidersbeweging, die bestond uit sociaal-democraten, vakbondsleden, communisten en anarchisten, was in de laatste halve eeuw de boeman van de burgerij geweest. Toen ze na 1918 aan de macht scheen te komen, werd ze vooral door de fascistten ten felste bestreden. De Italiaanse socialist Mateotti werd in 1923 vermoord; communisten en sociaal-democraten waren de eersten die in Hitlers concentratiekampen terecht kwamen. Vooral de vernietiging van de socialistische stromingen in Duitsland leidde bij verwante Nederlandse groeperingen tot een fel antifascisme. De 'rode' publiciteitsorganen waren in 1934 de eerste die aan een ongelovig volk foto's lieten zien uit de Duitse concentratiekampen. Bijzonder actief waren de Bureaus voor Actie en Propaganda van SDAP en NVV, die in het najaar van 1932 waren opgericht. Behalve dat ze in vele plaatsen de stemming onder de bewoners peilden, zonden ze iedere week colporteurs uit eigen gelederen de straat op om voor 3 cent het

Fotoarchief Spaarnestad

strijdblad 'Vrijheid-Arbeid-Brood' aan de man te brengen. Tot 1940 beheersten deze mannen het straatbeeld, samen met de colporteurs van 'Volk en Vaderland'. Het rode strijdblad was zowel tegen het communisme als tegen het fascisme gericht, maar in de praktijk lag de nadruk toch sterk op het laatste. De stijl van het blad was kort, op de man af en ironiserend-volks. Men schreef over 'Adolf Mussert', zette kracht met grote, gekleurde karikaturen en na enkele maanden was de oplage al boven de 100.000 gestegen. Daarnaast hielden SDAP en NVV massameetings, vaak in dezelfde zaal waarin kort tevoren de NSB had vergaderd. Koos Vorrink bespeelde met zijn oratorische gaven

de SDAP-bijeenkomsten en de straten werden voortdurend aan de NSB-propaganda onttrokken door grote linkse optochten en demonstraties.

Al deze acties hadden in ieder geval één resultaat: ze vergrooten in socialistische kring de waardering voor de democratie.

Naast de 'rode zuil' was er de confessionele die zich tegen het fascisme keerde. Protestanten, gereformeerden en katholieken zagen door Hitlers methoden hun geloof aangetast, hun kerken in het nauw gedreven, hun partijen bedreigd. Na 1933 kwamen ze om een van deze redenen in verzet, ook al hadden ze in eigen kring te maken met fascistten of althans een fascistisch denken. De ontevredenheid immers tegen het straffe patroon van een als bewegingloos, dom en doods ervaren kerkorganisatie had velen, vooral onder de katholieken, doen neigen naar het fascisme. Ook onder de Limburgse arbeiders bleek de fascistische aanhang in 1935 niet gering. Maar de mandementen van 1934 en 1936 (het laatste ontzegde katholieke NSB'ers de sacramenten) hebben de eenheid van het katholieke volksdeel tegenover de bedreiging van het fascisme weten te bewaren — en dat was ook de bedoeling ervan. Want qua ideeën was het fascisme voor de latere kardinaal de Jong even gevaarlijk als het marxisme.

Bij de gereformeerde kerken leidden de activiteiten van Schilder weldra tot de uitsluiting der NSB'ers (en der CDU-pacifisten) van het avondmaal. En in de veel minder straffe hervormde kerk leverden antifascistische en NSB-dominees felle strijd om de gunst van het aanvankelijk veelal neutrale kerkvolk.

Naast socialisten en confessionelen is er een derde groep die tegen het fascisme in verzet kwam. Bij gebrek aan een betere term kunnen we ze het best betitelen als de 'liberale middengroep'. Een politieke eenheid vormde ze niet; de leden ervan kwamen uit verschillende partijen en hoewel de meesten tot de liberale staatspartij en de vrijzinnig-democraten behoorden, mogen we er beslist ook wel christelijk-historische en sociaal-democratische stemmers toe rekenen. Sociologisch was dit de groep van de kleine en grote ondernemers, de kantoorbedienden en de ambtenaren. In wezen had ze erg vatbaar moeten zijn voor het fascisme. Vooral voor deze groep, zou men zeggen, had het traditionele beroep op orde, tucht en een 'sterke man' houvast kunnen bieden in de onzekerheid van het bestaan tijdens de economische crisis. Verzet tegen het fascisme kon deze onduidelijke

groepering niet bij maatregel worden voorgeschreven, maar kon alleen voortkomen uit een beroep op traditionele waarden en door propaganda die zich keerde tegen die der fascistten. Het is de grote verdienste van 'Eenheid door Democratie' geweest dat ze deze propaganda organiseerde. EdD werd in 1935 opgericht als een met opzet onpolitieke (!) organisatie. Spoedig gaf ze een maandblad uit dat in korte, onthullende en/of principiële artikelen wees op het on-Nederlandse karakter van het nationaal-socialisme. Ze werden geschreven in een wat verouderd Nederlands en sloten, wat hun terminologie betreft, graag aan bij het spraakgebruik van de burger-intellectuelen. Elementen waarop een beroep werd gedaan, waren de menselijke deugden van het christendom, de democratische rechtsstaat van de Nederlanden en de constitutionele monarchie.

Vaak werd gewezen op de cultuurvernielende werking van de 'nihilistische staat' en op de waarde van een 'geestelijk gaaf volk'. Merkwaardigerwijs lagen hierin en ook in het zogenaamde a-politieke karakter bepaalde ideologische symptomen die we ook in het fascisme terugvinden. Juist het oprechte gebruik ervan heeft de burger er misschien van overtuigd dat de waarden die hij in het fascisme meende te ontdekken, alleen veilig waren onder een democratisch bewind.

De toeloop naar deze antifascistische beweging was groot. Na anderhalf jaar was het aantal leden gestegen tot 10.000 en weldra was dit vertweevoudigd. Er werden afdelingen opgericht en vergaderingen belegd waarop sprekers uit diverse partijen het woord voerden. Later volgden er landelijke meetings, burgerlijke tegenhangers van de massabijeenkomsten van de SDAP en het democratische antwoord op de beruchte 'landdagen' van de NSB. Er werd een persdienst in het leven geroepen die het bestuur inlichtingen verschaftte en alle misstappen van NSB'ers signaleerde. In zekere zin liep EdD vooruit op de ideologie die later grote delen van het verzet zou gaan beheersen. Uit haar rijen kwam Schermerhorn voort, de eerste naoorlogse premier.

Naast en voor een deel zelfs tegenover 'Eenheid door Democratie' stond het 'comité van waakzaamheid': de Nederlandse pendant van het *Comité de Vigilance* in Parijs. Anders dan in alle andere tot nu toe genoemde antifascistische organisaties werkten (tot augustus 1939) in dit comité communisten en anti-communisten samen. Tot de meest vooraanstaande leden behoorden vooral schrijvers als de historicus Jan Romein en de letterkundige Menno ter Braak. In een reeks gedegen en beslist niet communistische brochures wees het comité op achtergrond en praktijk van het fascisme. Bij de activiteiten van de groep viel de nadruk vooral op de geestelijke vrijheid.

In alle 'zuilen' kwam het antifascisme het krachtigst naar voren in het verzet tegen de antisemitische maatregelen in Duitsland. De hulp aan joodse vluchtelingen en de afschuw over de pogroms gaven grote delen van de Nederlandse bevolking een inzicht in de gruwel van de fascistische praktijken. Velen werden daardoor wellicht immuun voor de theorieën en propagandaspinsels van de fascist-

ten, die ze anders misschien aantrekkelijk zouden hebben gevonden.

Zo werd in alle groeperingen en op vele niveaus het allesondermijnende wezen van het fascisme aan het licht gebracht. Met brochures, discussiedagen en meetings legden individuele personen en organisaties inhoud, praktijken, achtergronden en dreiging van het fascisme bloot en werden de leden van genoemde volksgroepen elk op eigen wijze geconfronteerd met het nieuwe verschijnsel. Ook toen na 1937 de groei van de NSB tot stilstand kwam, ging de veelhoofdige propaganda door. Ze ging zich meer en meer afzetten tegen de gebeurtenissen in Duitsland (met name tegen de jodenvervolgingen) en tegen de

In twee mandementen wees het Nederlands episcopaat het nationaal-socialisme van de hand. Het laatste dateerde uit 1936 en inspireerde karikaturist Boost tot deze vinnige prent, die de katholieken niets te raden overliet.

Pagina hiernaast: Koos Vorrink, voorzitter van de SDAP, stelde bij vrijwel elke openbare bijeenkomst zijn sprekersgaven in dienst van het antifascisme.

uitbreiding van het fascisme naar andere landen zoals die plaatsvond door Mussolini's veldtocht in Abessinië, door de Spaanse burgeroorlog en door de expansieve politiek van Hitler. Heel sterk leefde dit verzet bijvoorbeeld in een blad als 'De Groene Amsterdammer', waarin Jordaan zijn vlijmscherpe spotprenten publiceerde.

Tegelijkertijd kreeg het negatieve element in de antipropaganda (het veiligstellen van de eigen groep) een positieve aanvulling doordat men sterker het accent ging leggen op de waarde van de democratie en van de westerse tolerante levenshouding — ook al was hier een duidelijk verschil merkbaar tussen de verschillende groeperingen en met name tus-

sen links en rechts. Bij de socialistten tenslotte, met hun oriëntatie op maatschappelijke achtergronden, ging de antifascistische campagne geleidelijk aan over in felle propaganda voor het 'Plan van de Arbeid'. Ze wilden niet alleen de crisis als zodanig bestrijden, maar ook omdat ze in de economische en sociale ontworteling die er het gevolg van was, een gunstige voedingsbodem zagen voor de groei van het fascisme.

In het kader van het antifascisme dienen we tenslotte enige regeringsmaatregelen te noemen. Het waren verboden die op de eerste plaats gericht waren op het handhaven van het overheidsgezag en nooit partijen of verenigingen betroffen; daarvoor immers leefde in Nederland te sterk het gevoel dat ook antidemocraten moesten kunnen profiteren van democratische rechten! Wat in het 'uniformverbod' van eind 1933 werd verboden waren slechts 'uitingen van een bepaald staatkundig streven'. Het was een neutraal en algemeen verbod dat uitsluitend ten doel had provocaties op straat door partijsymbolen te voorkomen. Het verbod had onder meer tot gevolg dat er op 1 mei geen optochten met rode vlaggen meer door de steden mochten trekken en dat op de middelbare scholen (waar veel radicalisme school) de insignes van het Nationaal Jongeren Verbond en van de NSB verdwenen.

Hoe neutraal de ordelievende en ordebewarende maatregelen van de overheid ook waren, ze sproten voort uit een geest die dichter bij het fascisme lag dan bij het antifascisme. Het 'uniformverbod' werd wellicht nog ingegeven door vrees voor de straatteerzucht zoals de NSDAP die in Duitsland uitoefende en waartoe zich in de voorgaande jaren ook menig fascistenvoet in Nederland had laten verleiden. Maar zulke overwegingen golden niet voor het 'ambtenarenverbod' dat in datzelfde jaar werd afgekondigd. Het richtte zich tegen de revolutionair-gezinden in staatsdienst, maar in de praktijk van die tijd wilde dat in de eerste plaats zeggen: tegen de 'marxisten'. De gematigden onder hen, dat wil zeggen de SDAP'ers, kwamen er nog goed af in die zin, dat het hun alleen werd verboden te werken op het ministerie van defensie. Het hele ambtenarenverbod verried eerder de behoefte om rebellieën als die op 'De Zeven Provinciën' te voorkomen dan om fascistisch geweld te verhinderen. Dat het verbod tenslotte toch nog een antifascistische strekking kreeg, kwam doordat het na korte tijd ook ging gelden voor NSB'ers.

Die gunstige nevenwerking ontbrak geheel bij de ingrepen van de Radio Controle Commissie, die vele malen optrad om al te felle anti-Duitse geluiden uit de ether te weren en ze ontbrak ook bij al die gelegenheden waarbij schrijvers voor de rechter werden gedaagd omdat ze in Hitler het hoofd van een bevriende staat beledigd zouden hebben. Het Nederlands antifascisme moest zich dus waarmaken in een sfeer van neutraliteit die zelf niet altijd vrij was van fascistische smetten — en bijna altijd was het ook antimarxistisch. Desondanks heeft het verhinderd dat Nederland uit eigen beweging fascistisch werd en legde het de basis voor een democratisch waardebewijs dat tot op de dag van vandaag is blijven bestaan.

DE MUITERIJ OP
DE ZEVEN PROVINCIEËN

DRAMA IN STRAAT SOENDA

J. C. H. BLOM

De route van Hr. Ms. pantserschip 'De Zeven Provinciën' van Koetaradja tot de plek waar de fatale bom explodeerde.

Bezuiniging was in de jaren dertig een kernbegrip. Eind 1932 moest de Indische regering voor de derde maal in korte tijd overgaan tot salarisverlaging van het overheidspersoneel. Met ingang van 1 januari 1933 zou er 7% extra worden gekort, waarmee de totale salarisvermindering op 17% kwam.

Omdat de salarissen van het Nederlandse marinepersoneel niet door de Indische regering werden vastgesteld, maar door de minister van defensie in Den Haag, gold dit besluit niet automatisch voor de marine-eenheden in Indië. Omdat de marinesalarissen echter langs een omweg toch uit de Indische kas kwamen, was het een soort regel geworden dat algemene Indische bepalingen ook van

kracht waren voor de in Indië gestationeerde marinetroepen. Ditmaal verliep het overleg daarover echter nogal stroef, omdat de minister de vermindering wel wat groot vond. Op 30 september 1932 ging er daarom een telegram naar Indië met de mededeling dat 'hangende het overleg' de bestaande salarisregelingen 'nog korte tijd' zouden blijven gelden. Bij het marinepersoneel in Indië heerste inmiddels grote spanning. Vooral de bonden van de lagere rangen betoonden zich actief. Op 29 september 1932 werd er van een verga-

Op zijn voorpagina waarschuwde 'Het Volk' de regering voor 'dwaasheden' die zij tegen het schip van zins zou zijn.

dering uit een protesttelegram gestuurd aan de minister van defensie. Het was alleen maar toeval dat zeer kort daarop in Indië het opschortingstelegram van 30 september binnenkwam; tussen beide boodschappen bestond, zoals later is gebleken, geen enkel verband. Velen ontging dit echter. Zij meenden dat de opschorting van de salariskorting een rechtstreeks gevolg was van het protesttelegram (een mooi succesje dus!) en bovendien vestigde zich in Indië de mening dat de salarisverlaging nu voorgoed van de baan was. Dit laatste was onder andere een gevolg van het feit dat bij de bekendmaking van het telegram van de minister de woorden 'nog korte tijd' per abuis waren weggefallen.

AVONDBLAD

MAANDAG 6 FEBRUARI 1933

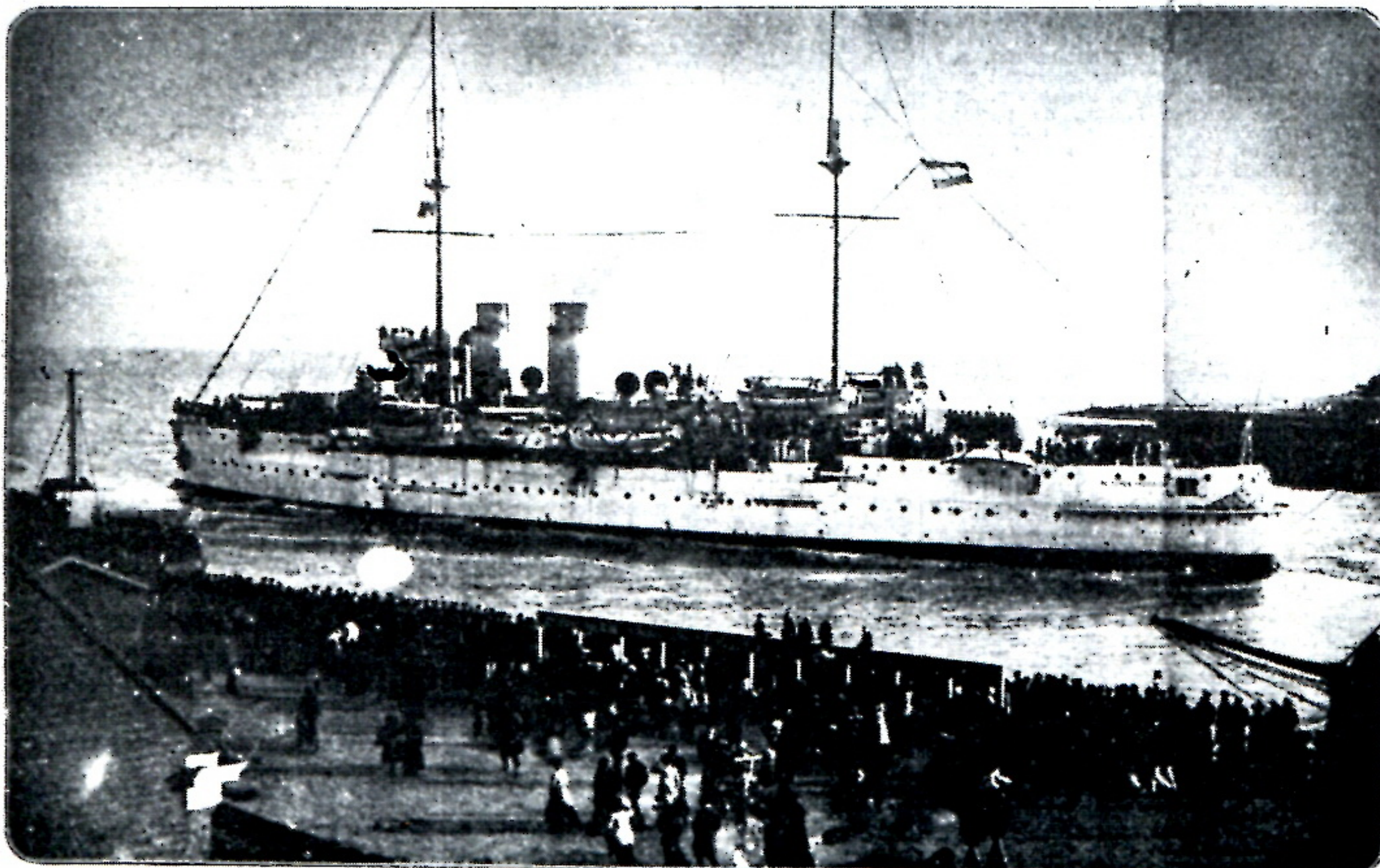
NUMMER 11939 UITGAVE
N.V. DE ARBEIDERSPERS
HEKVELD 15 - AMSTERDAM

HET VOLK

ZAANSCH EDITION
WILHELMINA STRAAT 23
ZAANDAM - TELEFOON 4173

DAGBLAD VOOR DE ARBEIDERSPARTIJ

De commandant volgt „zijn” schip

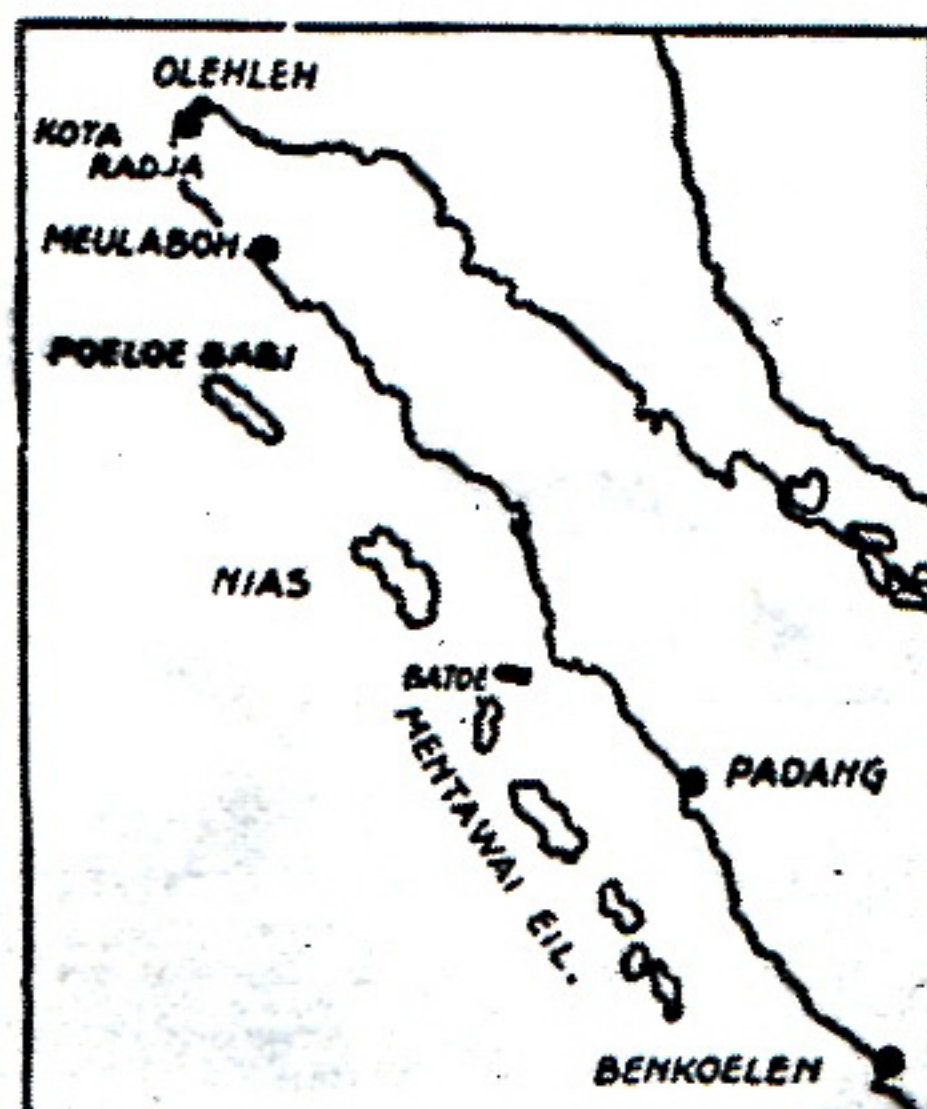
Kans op dwaasheden der vloot-autoriteiten

Nog zestien officieren aan boord van „De Zeven Provinciën”

Hedenmorgen wordt een beslissend optreden van de marine-autoriteiten verwacht, tegen de bemanning van „De Zeven Provinciën”, waarvan de bijzonderheden worden geheim gehouden.

De „Aldebaran”, onder bevel van den commandant van „De Zeven Provinciën”, achtervolgt het pantserdekschip, dat een voorsprong heeft van drie uren. De „Aldebaran” zal blijven volgen op een afstand van vijf mijl. Aan boord van dit schip bevinden zich tien officieren en een Europeesch infanterie-

„Harer Majesteits De Zeven Provinciën” thans „Der Bemanning's De Zeven Provinciën” bij het vertrek uit Nieuwe Diep

Naar dwaasheden?

Minister Deckers zij voorzichtig

Het schijnt, dat de marine-autoriteiten een of andere verrassing in voorbereiding hebben. De geheimzinnigheid, die betracht wordt omtrent de taak der naar Telok-Betong gedirigeerde Dornier-vliegboten, alsook de aankondiging, dat beslissende gebeurtenissen op komst zijn, wijzen in de richting van plannen tot het bedrijven van een heldenfeit.

Wij waarschuwen met grooten nadruk tegen zoodanig avontuur. De bemanning van „De Zeven Provinciën” heeft verklaard het schip naar Soerabaja terug te willen brengen terwijl de officieren één etmaal voor de aankomst in de haven weder aan boord zullen worden toegelaten. Welnu, wat is daar tegen? Indien men vreest, dat de opstandige schepelingen de navigatie niet voldoende zullen beheerschen, dan kan men toch volstaan met het schip door vliegboten of oorlogsbodems te doen escorteren!

Wellicht, dat er heethoofden zullen zijn, die een dergelijk beloop van zaken uit een oogpunt van gezagshandhaving niet voldoende bevredigend zullen vinden. Van den minister van Defensie mag echter worden geëischt, dat hij genoegzame weerstandskracht zal betoonen om aan iedere op machtsvertoon beluste drijfverij, het hoofd te kunnen bieden. Onze verwachtingen ten deze zijn echter, eerlijk gezegd, niet al te optimistisch. De minister heeft zich reeds te vaak een spelbal betoond van de leger- en vlootklek, die aan zijn departement de lakens uitdeelt.

Uit de samenstelling van de bemanning aan boord van „De Zeven Provinciën” blijkt, dat de inheemse schepelingen van verschillende landaard zijn. Met belangstelling mag worden uitgezien naar nadere bijzonderheden omtrent de vraag in hoeverre de Menadoneezen en Amboneezen gemeene zaak met de Javanen hebben gemaakt. Ook omtrent de houding der Europeesche schepelingen verkeert men nog in het onzekere.

Wat de navigatie betreft, lijkt ons de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de matrozen eenige officieren hebben gedwongen, zich hiertoe te belasten.

aan boord van „De Zeven Provinciën” bevinden, zijn: Van Boven, De Kroon, De Vos van Steenwijk, Ritsma van Eck, Stegeman, Beets, Cool, Modderman, Reynierse, de officier van gezondheid Vos, Agelink

Nieuws:

Nog zestien officieren op „De Zeven Provinciën”. Het schip vaart naar Soerabaja. Kans op gewelddadig ingrijpen der vlootautoriteiten.

„Moelijkheden” met het laden der vliegboten te Tandjong Priok.

Minister Deckers ontvangt het Cambo niet.

Nieuwe aanduidingen in een oude moordsaak te Venlo.

Mr. Cladder ter zake het te vondeling leggen van een kind te Den Bosch buiten vervolging gesteld.

Prof. dr. Slotemaker de Bruïne hersteld.

Op No. 1621 viel de / 25.000 in de Staatsloterij.

Opnieuw onrust in Paramaribo: verbod van samenscholingen uitgevaardigd.

Enorme betooging der Engelsche arbeidersklasse.

Kwaadwilligheid oorzaak van den brand op de „Atlantique”.

Artikelen.

Hoofdartikel: gewroken onrecht.

(M.) In den kull der loonsverlagers.

WIND EN REGEN

De Bilt voorspelt: Afnemenden, later weer toenemenden tot krachtigen westelijken tot zuidelijken wind. Zwaar bewolkt tot betrokken, waarschijnlijk regen. Weinig verandering in temperatuur.

Buitenlandsch weeroverzicht

De depressie, die met haar secundaire over de Noordzee Zaterdag en gisteren stormachtig weer bracht hier te lande, is oostwaarts afgetrokken, maar een volgende geeft reeds weer daling van den barometer bij Lissabon en van Ierland tot de Golf van Biscaye, zoodat weer spoedig toenemende wind en regen is te wachten en het meer nachtelijk weer zal aanblijven. In Scandinavië bracht noordelijke wind sneeuw en plaatselijk strenge vorst en de afkoeling dreigt tot aan de Oostzee door. Gedeel Midden- en West-Europa is onder den invloed van de warme zuidwestelijke strooming, die vooral in de omgeving van Denemarken en in Noord-Duitsland zwaren regen bracht. De lucht is bijna overal betrokken, alleen plaatselijk in Scandinavië opklarend, in Schotland valt motregen, in Noord-Duitsland nog vrij veel regen.

Geen gewonden

„Alles wel aan boord”

Medan, — Maandag.

De „Deli Courant” meldt, dat „De

Toen eind januari 1933 de definitieve salariskorting voor de meeste Europeanen werd vastgesteld op 4% extra en voor het inlandse personeel op 7% extra, was de teleurstelling dan ook zeer groot. Het definitieve kortingsbesluit werd bekendgemaakt kort voor de *Lebaran* (het inlandse nieuwjaar). In verband met deze feestdag lagen de meeste marineschepen in Soerabaja. Tijdens het feest werd er opnieuw opgewonden vergaderd en op 1 februari 1933 weigerde een groot deel van het Europese personeel dienst. Op 3 februari sloot een deel van het inlandse personeel zich hierbij aan. De autoriteiten onderdrukten de staking door 532 arrestaties te verrichten. Niet in Soerabaja was op dat moment Hr.

begon de mouterij. Een groep inlandse bemanningsleden, bij wie zich al gauw een aantal Europeanen aansloot, veroverde het grootste en belangrijkste gedeelte van het schip en bracht 'De Zeven Provinciën' onder stoom. De paar nog aanwezige officieren konden geen echte tegenstand bieden. Hun pistolen waren ongeladen, het laden ervan kostte te veel tijd en goede leiding ontbrak. Op het kritieke moment verliet de verantwoordelijke officier bovendien het schip 'om het voorgevallene persoonlijk aan de commandant te melden'. De overgebleven officieren trokken zich terug op het achterschip en verschansten zich daar. Wel slaagde een van de jongere officieren erin de radiohut te berei-

te onderdrukken. Het probleem daarbij was dat het geschut van 'De Zeven Provinciën' zwaarder was dan dat van elk ander schip. Het eskader was bovendien niet in de buurt. Besloten werd tenslotte 'De Zeven Provinciën' voor Straat Soenda op te wachten met kruisers, onderzeeboten en vliegtuigen. Het krijgsplan was: eerst sommatie tot overgave, vervolgens een waarschuwingbom, daarna afwerping van de gehele bommenlast, zo nodig nog een torpedoaanval en beschieting. Zo ver zou het echter niet komen. Van de vier in het plan opgenomen vliegtuigen bereikte er slechts één het schip. De sommatie geschiedde volgens plan. Toen er niet werd gereageerd, werd een bom afgeworpen, die te midden van een groepje muiters explodeerde. Het resultaat: 23 doden en 14 gewonden. De muiters gaven zich direct over en de officieren deden een uitval. Korte tijd later kwamen de eerste schepen langs en werden er arrestaties verricht. De mouterij was ten einde; het onderzoek en de berechting (waarbij zware straffen zouden vallen) konden beginnen. Probeert men de mouterij op 'De Zeven Provinciën' achteraf te verklaren, dan is de aanleiding wel duidelijk. De salariskorting en vooral de daarop volgende dienstweigering in Soerabaja hebben het ontstaan ervan in de hand gewerkt. Andere factoren waren de zorgeloze houding van de officieren en de aanwezigheid in de lagere rangen van enige snel ontvlambare figuren met leiderscapaciteiten. Het is zeer onwaarschijnlijk dat er aan boord een communistische cel was, zoals dr. L. de Jong onlangs heeft geopperd. Te veel punten pleiten tegen deze mogelijkheid en wat ervoor pleit, is dubieus te noemen.

Toch zijn bovenvermelde factoren onvoldoende om het ontstaan van de mouterij te verklaren. Daarvoor moet men ook in aanmerking nemen de algemene toestand bij de marine in Indië — en die was zeer slecht.

In de eerste plaats noemen we de negatieve invloed van de economische en politieke crisis; in de tweede plaats het optreden van de bonden van marinepersoneel, waarvan de belangrijkste onder sociaal-democratische en nationalistische invloed (niet: leiding) stonden en dus oppositioneel geneigd waren. Dit laatste betekent echter niet dat deze bonden of dat sociaal-democratie en nationalisme schuld hadden aan de mouterij. De bonden werkten overigens met medeweten en goedkeuring van de marineleiding en dikwijls leverden de protesten en acties resultaat op. En waar deze acties een duidelijk ondisciplinair karakter droegen, trad men van hogerhand niet of nauwelijks op. Een derde punt is dan ook dat de houding van de marineleiding doodgewoon slap was. Veel marinemensen kregen daardoor het gevoel dat, wat ze ook deden, er nooit krachtig werd opgetreden.

In deze sfeer van slapheid, acties die ongestraft bleven en slechter wordende omstandigheden is de mouterij op 'De Zeven Provinciën' mogelijk geweest. Hoe, waar en in welke vorm ze plaatsvond, werd door meer toevallige omstandigheden bepaald. Het feitelijke verloop ervan had, om met de latere admiraal C. E. L. Helfrich (toen chef-staf van de marine in Indië) te spreken, een zeker operette-karakter, al werd dit door de bloedige afloop wel wreed verstoord...

ALGEMEEN HANDELSBLAD

Vrijdag 10 Februari 1933

De Zeven Provinciën geeft zich over.

Na getroffen te zijn door vliegtuigbom.

De muiters gaan in de booten.

Aneta seint Vrijdagmorgen 10.45.

De Commandant van het Eskader sommeerde radiografisch „DE ZEVEN PROVINCIEËN” tot onvoorwaardelijke overgave, daaraan toevoegende dat anders geweld zou worden gebruikt.

Medegedeeld werd, dat de vlag moest worden geheschen en een wit kleed moest worden getoond op het zonnedek, terwijl het schip tien minuten bedenktijd werd gegeven.

„DE ZEVEN PROVINCIEËN” antwoordde met een draadloos telegram, gelijk aan dat waarvan eerder melding werd gemaakt, waaraan werd toegevoegd: „wij ons niet laten”

Ms. 'De Zeven Provinciën', een sterk verouderd, maar wel met zwaar geschut bewapend pantserschip dat gebruikt werd als opleidingschip voor inlands marinepersoneel. Het maakte, voor oefening en vlagvertoon, een reis rond Sumatra. De stemming aan boord was niet best. Tijdens de reis vond er een aantal kleine incidenten plaats. Er waren voedselklachten (ze werden ongegrond bevonden); de manschappen weigerden aan de wal een voetbalwedstrijd te spelen (onder dreiging van 'dienstverzuim' werd er toch gespeeld); er werd een verboden vergadering gehouden (die snel werd ontbonden) en er vonden incidenten plaats in een café. De spanning steeg toen er berichten binnenkwamen over de salariskorting en over de dienstweigeringen in Soerabaja. In die sfeer ontstond, waarschijnlijk geheel in inlandse kring, het plan om het schip in bezit te nemen.

Het schip lag inmiddels op de rede van Olehleh, aan de noordwestpunt van Sumatra. Op zaterdag 4 februari was er 's avonds in de Atjeh-club in Koetaradja een instuif voor officieren. Een vrij grote groep ging daarnaar toe, onder wie de eerste officier en de commandant. Deze laatste was van de moeilijkheden op de hoogte. Batavia had hem 'weest op uw hoede' geseind en via een korporaal kreeg hij nog diezelfde avond bericht van de dreigende mouterij. Hij meende echter dat zo iets op zijn schip niet kon gebeuren, en speciale maatregelen achtte hij provocerend en daarom onjuist. Diezelfde avond om half tien

In een extra-bulletin maakte het 'Algemeen Handelsblad' melding van de overgave van 'De Zeven Provinciën'.

ken en het bericht van de mouterij uit te zenden. Ook maakten de officieren de stuurinrichting onklaar. Ze herstelden deze echter tegen uitlevering van twee van hun collega's die tijdens het uitbreken van de mouterij op het voorschip lagen te slapen en toen door de muiters gevangen waren genomen.

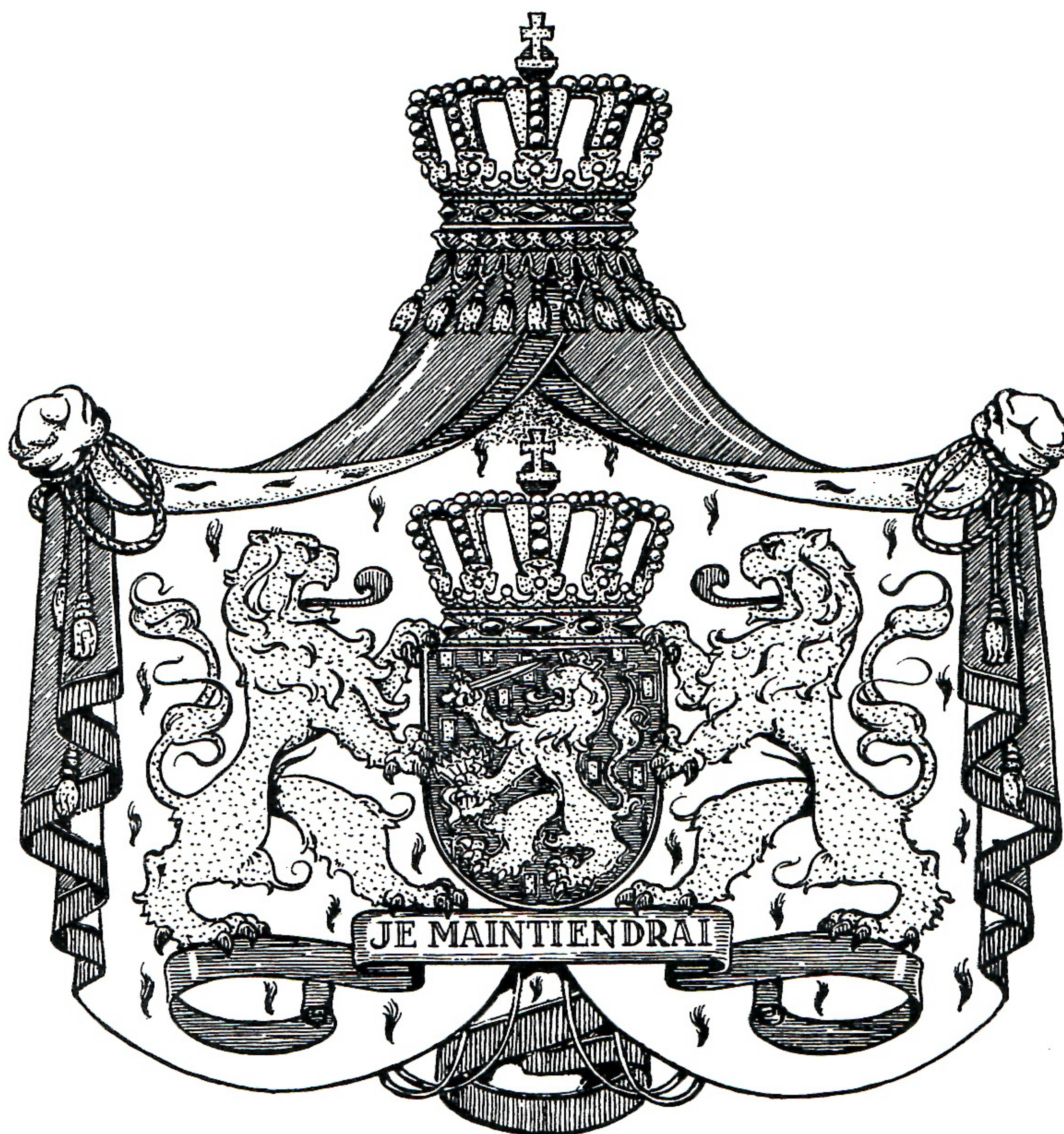
Omstreeks twee uur in de ochtend verliet het schip de rede. Aan boord ontstond een merkwaardige situatie. Op een paar korte, persoonlijke acties na berustten de officieren in hun positie en de muiters zorgden voor het vrijwel normaal functioneren van de dienst, met inbegrip van het bedienen der officieren en de eerbewijzen aan de vlag. Men voer, zo werd in telegrammen verklaard, naar Soerabaja als protest tegen de salariskorting en de arrestatie van de dienstweigeraars. In Soerabaja mocht de commandant — die zijn schip op een veel kleiner vaartuig volgde! — weer aan boord komen. Nadrukkelijk deelden de muiters mee dat zij geen communistische neigingen hadden. Er was geen schot gevallen en dat bleef zo, behoudens een geweer dat per ongeluk afging. Op 10 februari, 's morgens vroeg, naderde het schip Straat Soenda.

Het bericht van de mouterij had grote opwindend veroorzaakt, op de eerste plaats bij de hoogste marineleiding in Indië, die onmiddellijk plannen begon te maken om de zaak

HET POLITIEKE BESTEL
IN NEDERLAND:
1933—1939

REGEREN MET DE OGEN DICHT

DR. E. VAN RAALTE

Het jaar 1933 vormde een keerpunt in de Nederlandse parlementaire geschiedenis tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Behalve van 1926 tot 1929, toen het zogenaamde intermezzokabinet-de Geer aan het bewind was, was er immers steeds een ministerploeg van rechtse signatuur geweest. Dat wil zeggen: een regeringsteam dat geheel of grotendeels bestond uit leden van Rooms-Katholieke Staatspartij, Anti-Revolutionaire Partij en Christelijk-Historische Unie. Het kabinet-Ruys de Beerenbrouck, dat in 1929 was gevormd, bleek tegen het begin van

1933 in toenemende mate tekenen van regeringsmoeheid te vertonen. Het liet de Tweede Kamer ontbinden nadat de linkerszijde samen met de christelijk-historischen een poging had vrijdeld van de antirevolutionaire minister van justitie, mr. dr. J. Donner, tot bezuiniging op de rechterlijke organisatie.

De verkiezingen werden gehouden op 26 april. De uitslag wees erop dat van de burgerlijke partijen alleen de door Colijn aangevoerde antirevolutionairen de wind in de zeilen hadden. Ze maakten winst en veroverden 14 zetels. De katholieken kregen 28 zetels, de christelijk-historischen 10, de liberalen 7 en de vrijzinnig-democraten 6. Het waren deze groepen die in feite regeringspar-

Fotoarchief Spaarnestad

tijen werden. De sociaal-democraten vormden met 22 zetels de sterkste oppositiepartij, gevolgd door de communisten (4 zetels), de staatkundig-gereformeerden (3 zetels) en zes kleinere partijen, die elk 1 zetel veroverden.

Het lag voor de hand dat Colijn een formatieopdracht kreeg. De inhoud ervan luidde dat hij een kabinet op brede basis moest zien samen te stellen, dus met liberalen en vrijzinnig-democraten. De katholieke fractie, aangevoerd door Aalberse, had echter geen zin om met de liberalen in een regering te zitten. Na deze mislukking slaagde Colijn er echter wél in een zogenaamd extra-parlementair crisiskabinet te vormen. Het bestond uit personen die wel tot de vijf genoemde partijen behoorden, maar niet uitsluitend op titel daarvan tot de regering toetraden.

De verhouding tussen de burgerlijke partijen en de SDAP, die sinds de revolutiepoging van Troelstra in november 1918 toch al niet best was geweest, was in 1933 slechter dan ooit. Met name kwam dat door de houding die sommige geledingen in de partij hadden aangenomen ten aanzien van de muiterij op 'De Zeven Provinciën'. Sommige socialisten hadden de indruk gewekt dat ze die opstand nog zo ongeoorloofd niet vonden, al stond wel vast dat de partij als geheel en de partijleiding een andere mening waren toegedaan. Desondanks had de regering het aan militairen verboden socialistische bladen te lezen en lid te zijn van een socialistische organisatie. Daar kwam bij dat Colijn wél de crisisdraak wilde bestrijden, maar dat hij dat bepaald niet wilde doen met maatregelen die genade zouden kunnen vinden in de ogen van de sociaal-democraten. Om het op zijn manier te

kunnen doen streefde hij naar een kabinet van een zo breed mogelijke samenstelling. Bovendien zag hij nu de kans schoon om een lang gekoesterde wens in vervulling te doen gaan: een einde maken aan een periode van uitsluitend christelijke kabinetten.

Het verschil tussen Colijns over het algemeen wat ouderwets-liberaal getinte economische denkbbeelden en de economische gedachten van de SDAP kwam vooral tot uitdrukking in het 'Plan van de Arbeid'. Het dateerde uit 1935 en ir. H. Vos was er een van de belangrijkste geestelijke vaders van. Drees, zelf een warm voorstander van het Plan, noemde het in zijn *Zestig jaar levenservaring* 'een combinatie van onmiddellijke noodmaatregelen en

principiële ordening, die een blijvende maatschappelijke verandering beoogde'. Het Plan van de Arbeid legde onder meer de nadruk op vergroting van een blijvende werkgelegenheid door industrialisatie, voor te bereiden door economisch-technologische instituten en met een centrale industriebank; verlaging van de vaste lasten; tempering van de conjunctuurschommelingen, onder andere door beheersing van de kredietverlening en door zowel de leningpolitiek als het belastingbeleid op de beperking van die schommelingen te richten; nationalisatie van de Nederlandse Bank alsook centraal toezicht op het particuliere bankwezen; stichting van een centraal planbureau; ordening van de bedrijfstakken;

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

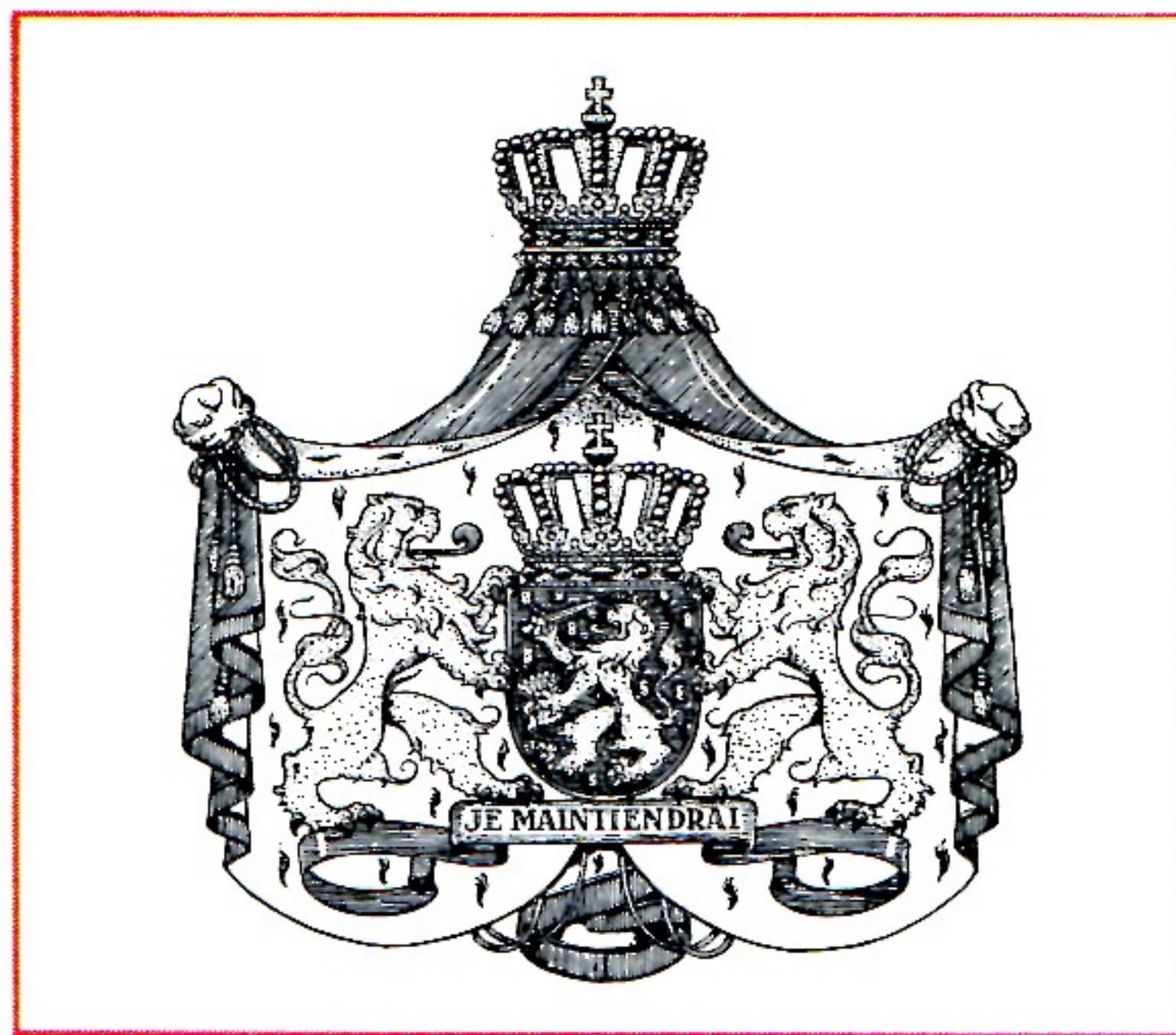
garantieregelingen voor land- en tuinbouw. Uit de onder leiding van het kabinet-Colijn getroffen maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid bleek weinig van een moderner inzicht. De grote vasthoudendheid van de regering op financieel gebied en haar streven om devaluatie zo lang mogelijk te voorkomen, kregen veel kritiek, onder meer van de R.-K. Staatspartij. Het was dan ook niet te verwonderen dat in 1935, bij de algemene beschouwingen over een veelomvattend wetsontwerp tot verlaging van de openbare uitgaven, de bom barstte. Namens zijn fractie liet mr. Aalberse duidelijk weten dat hij het sociaal-economisch beleid van het kabinet allesbehalve kon bewonderen. Omdat ook de soci-

Links: in 1938 verwekte de z.g. zaak-Oss grote beroering. Na de ontdekking van een zedenschandaal (een joodse industrieel had jarenlang seksuele relaties onderhouden met vrouwelijke personeelsleden) rezen er soortgelijke verdenkingen tegen twee katholieke geestelijken. Mr. Goseling, die intussen minister was geworden, meende om allerlei redenen deze zaak in de doofpot te moeten stoppen. Vooral aan de NSB bood deze kwestie alle gelegenheid haar agitatie tegen de democratie in verheugde mate te voeren. Met name Rost van Tonningen ging in de Tweede Kamer hevig tekeer en eenmaal leidde dit zelfs tot de eerste vechtpartij in de Nederlandse parlementaire historie. Ook in haar verkiezingspropaganda maakte de NSB gebruik van de zaak-Oss.

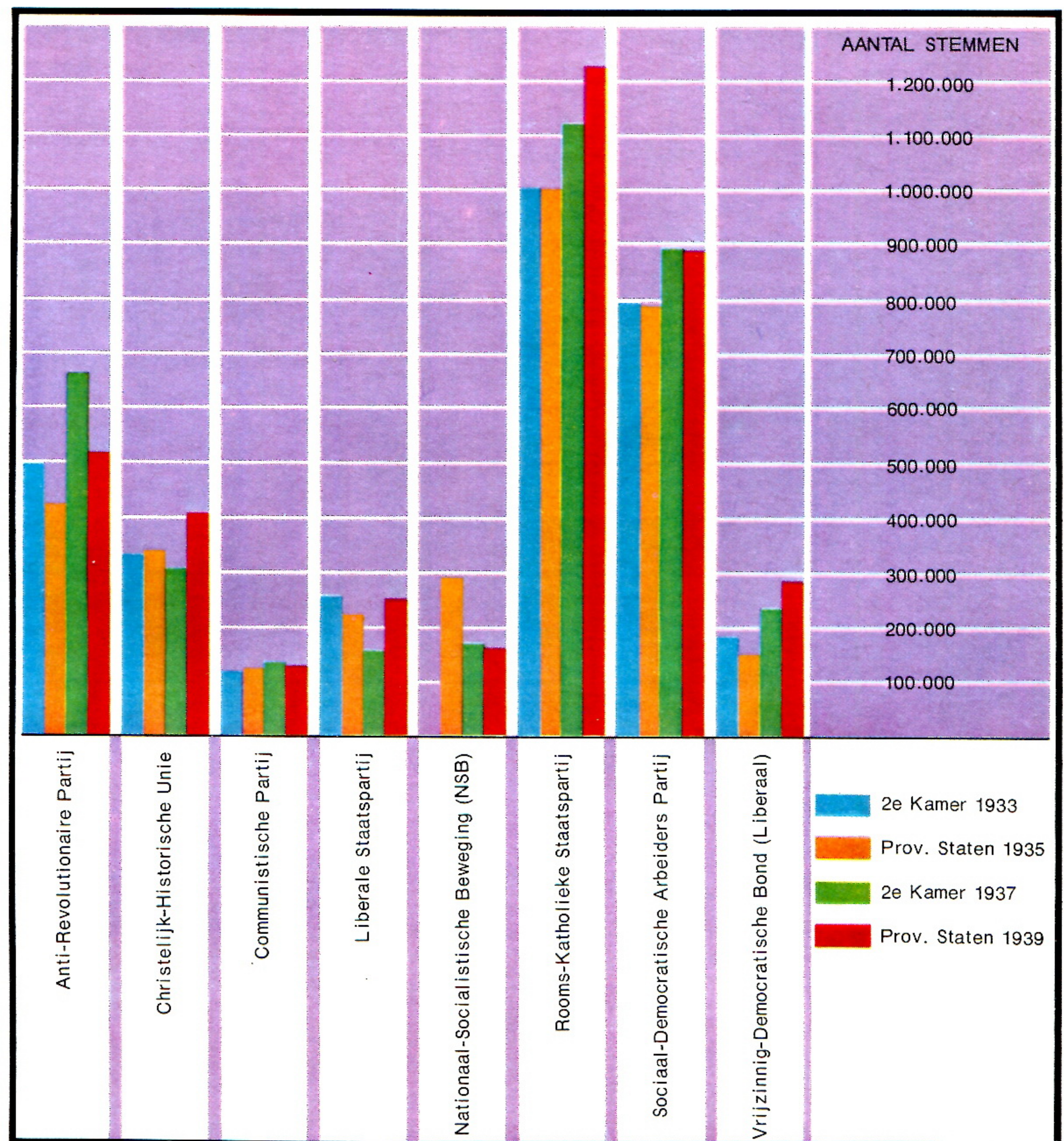
Geheel links: nadat mr. Aalberse voorzitter van de Tweede Kamer was geworden, werd hij als fractieleider van de R.-K. Staatspartij opgevolgd door de veel temperamentvoller mr. C. M. J. F. Goseling, hetgeen Colijn weinig hoop gaf op betere betrekkingen tussen de drie confessionele partijen die hij in zijn kabinet wilde hebben.

Rechts: het grootste verkiezingssucces van de NSB dateerde uit 1935, toen de beweging sensationele resultaten boekte bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten. Later daalden haar stemmencijfers sterk. De ontwikkelingen in het buitenland dreven in 1939 de sociaal-democraten en de grote burgerlijke partijen naar elkaar toe. In 1939 ging de SDAP meeregeren.

aal-democraten en de communisten van dit beleid niet gediend bleken te zijn en het kabinet dus niet langer kon rekenen op een meerderheid in de Kamer, bood Colijn op 25 juli 1935 het ontslag van zijn regering aan. Toen Aalberse echter tevergeefs geprobeerd had een parlementair kabinet op brede basis te vormen, was de crisis in een minimum van tijd opgelost. De oude regeringscombinatie keerde terug, met slechts hier en daar een verandering. Omdat de katholieke fractie haar verzet nu wel op moest geven, werd het bezuinigingsvoorstel aan het begin van het volgende zittingsjaar alsnog aangenomen. Bij de verkiezingen van 1937 behaalden de

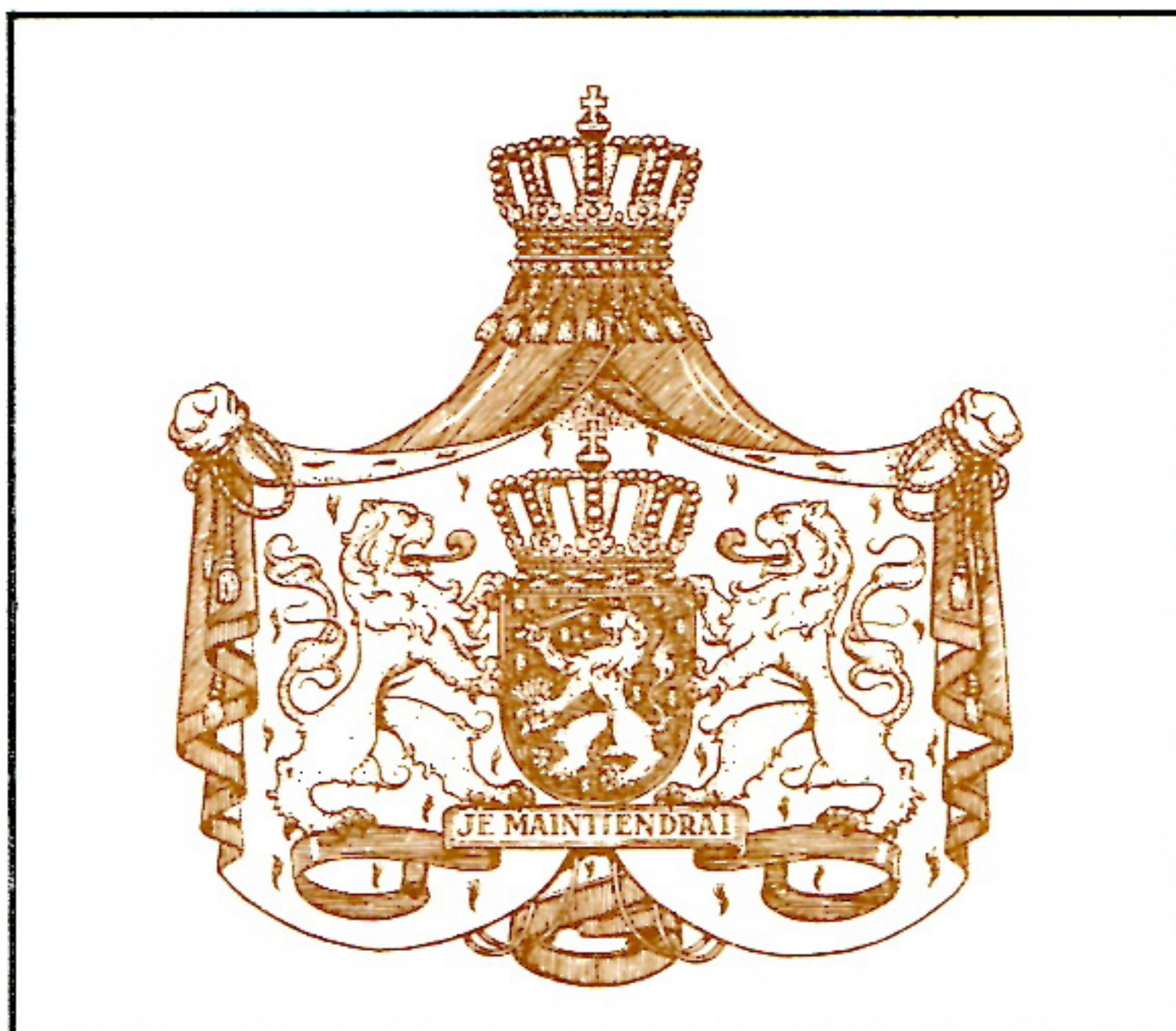
fessionele partijen waren. En omdat mr. Aalberse inmiddels Kamervoorzitter was geworden en als fractieleider was opgevolgd door de jeugdiger en temperamentvoller mr. Goseling, voorzag Colijn weinig verbetering in de samenwerking tussen de confessionelen. Maar Goseling en de zijnen wensten herstel van de vroegere, christelijke coalitie. Colijn zwichtte tenslotte voor de katholieke aandrang. Dat betekende het einde van de coalitie van 1933 en tevens van Colijn als de krachtige, leidende staatsman. Het 'katholieke vierspan' (Goseling, Romme, Steenberghe en Welter) dat in het nieuwe kabinet werd opgenomen, stond — speciaal ook met betrekking tot de werkloosheidsbestrijding — een soci-

gezamenlijke regeringspartijen een winst van twee zetels. Weliswaar zakten de liberalen (ondanks het wachtwoord: 'Zet meer liberalen naast Colijn') van 7 naar 4 zetels en verloren de christelijk-historischen 2 zetels, maar de antirevolutionairen sprongen van 14 op 17 zetels en de katholieken van 28 op 31. Voor de onderlinge verhoudingen betekende dit dat de drie rechtse (= confessionele) partijen van 52 zetels gestegen waren tot 56. Desondanks wilde Colijn opnieuw een kabinet op brede basis vormen, dus met de liberalen en de vrijzinnig-democraten. In de kabinetscrisis van 1935 had hij immers al ervaren hoe zwak de coalitiebanden tussen de drie con-

aal-economisch beleid voor dat tenslotte zowel voor Colijn als voor de antirevolutionaire minister van financiën, mr. de Wilde, financieel onaanvaardbaar was. In de voorzomer van 1939 viel het kabinet uiteen. Toen Colijn opnieuw een formatieopdracht kreeg, probeerde hij een kabinet op zeer brede basis te vormen, dat wil zeggen met de sociaal-democraten erbij. Deze poging stond in belangrijke mate in verband met de noodzaak front te maken tegenover de steeds toenemende dreiging van het nationaal-socialisme. Toen zijn formatiepoging in eerste instantie mislukte, sloeg Colijn een verkeerde weg in door onvoldoende rekening te houden met

de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde politieke stromingen. Het eindresultaat was dat hij, meer en meer overtuigd van zijn eigen onmisbaarheid, zonder contact met het parlement een kabinet samenstelde van overwegend niet-parlementaire figuren. De straf voor deze zonde volgde reeds enige dagen later, toen de Kamer op 27 juli 1939 met 53 tegen 27 stemmen de motie-Deckers (R.-K.) aannam, waarin het optreden van dit kabinet, dat niet de nodige waarborgen bood voor goede behartiging van 's lands belangen in overleg met de Staten-Generaal, werd afgekeurd. Begin augustus kreeg jhr. mr. C. D. J. de Geer (C.-H.) opdracht een kabinet te formeren. Op 10 augustus trad het nieuwe kabinet-

len van de sancties van de Volkenbond tegen Italië (1936). Daarbij moet worden toegevoegd dat de meerderheid van volk en volksvertegenwoordiging achter deze politiek stond. Dat bittere einde brak op 10 mei 1940 aan met het binnenvallen van de nazi-troepen. Vergeefs probeerde mr. J. R. H. van Schaik, voorzitter van de Tweede Kamer, de minister-president op die dag te bewegen aanwezig te zijn op de vergadering van de volksvertegenwoordiging. De afwezigheid van De Geer was kenmerkend voor het 'beleid' dat hij had gevoerd sinds hij in de al spannende augustusdagen van 1939 aan het bewind kwam. Tot slot in het kort nog iets over de Nederlandse gedragslijn in deze periode ten aanzien

de Geer voor het eerst op. Volslagen nieuw was het deelnemen van twee vooraanstaande sociaal-democraten. Ze hadden daarbij de volledige instemming van hun partijraad. Binnen de SDAP had zich namelijk al eerder een gewijzigde houding ten aanzien van het defensievraagstuk afgetekend. In het licht van de internationale toestand had de SDAP (evenals eerder reeds de vrijzinnig-democraten) haar streven naar nationale ontwapening opgegeven. Mede door de toenemende dreiging van het nationaal-socialisme waren bovendien de relaties tussen socialisten en burgerlijke partijen minder vijandig geworden. Behalve de twee socialisten en enige partijgenoten van de formateur namen ook leden

Op 8 september 1936 verloofde prinses Juliana zich met de Duitse prins Bernhard, een zaak die controversen wekte.

van de R.-K. Staatspartij en één vrijzinnig-democraat zitting in het nieuwe kabinet. Daarnaast aanvaardden één antirevolutionair (prof. mr. P. S. Gerbrandy) en enige figuren van vrijzinnige richting een ministersportefeuille, echter zonder dat ze hiervoor toestemming hadden gekregen van resp. de antirevolutionaire en de liberale fractie. Tot het bittere einde bleef deze regering volharden in de Nederlandse zelfstandigheidspolitiek zoals die in het buitenlands beleid naar voren was gekomen, m.n. sedert het fa-

van Nederlands-Indië. Zowel de regering als het grootste gedeelte van het parlement miste hier elke vooruitziende blik. Een sprekend voorbeeld van deze kortzichtigheid was de houding die de Tweede Kamer aannam tegenover de petitie-Soetardjo. Het ging hier om een verzoek (de Volksraad had ermee ingestemd) voor een ronde-tafelconferentie tussen Nederlanders en Inheemsens waarop een plan ontworpen zou worden om Nederlands-Indië binnen de grenzen van de toenmalige grondwet zelfstandigheid te verlenen. Bij de debatten hierover, in februari 1938, wilden zelfs de vrijzinnig-democraten nog niet op de petitie ingaan. Dit gebrek aan visie zou zich tot ver na 1945 wreken.

MILITAIRE
MAATREGELEN IN
NEDERLAND: 1918—1939

HET GEBROKEN GEWEERTJE

GEN.-MAJ. B.D. B. KONING
JOEP BÜTTINGHAUSEN

De Eerste Wereldoorlog was buiten onze grenzen gebleven. Duitsland noch de Entente had voldoende voordeel gezien in het schenden van de Nederlandse neutraliteit. Dat wij louter op grond van rationele overwegingen bij de oorlogvoerende partijen voor het oorlogsgeweld gespaard waren gebleven, wilde er echter bij een groot deel van ons volk niet in. Men koesterde de overtuiging dat zowel Duitsland als de Entente ons land met rust had gelaten uit eerbied voor onze zo strikt gehandhaafde neutraliteit. Deze overtuiging heeft tot in 1940 doorgewerkt, al waren er toen reeds talloze tekenen aan de wand geweest die erop wezen dat het anders zou gaan. Weinigen ook wensten zich te herinneren of te realiseren hoe groot in 1914 de nadelen voor de Duitsers waren geweest, toen zij om Zuid-Limburg heen marcheerden. Had men dit wel en vooral ook eerder beseft, dan zou ons land zich vrijwel zeker beter hebben voorbereid op de komende strijd.

Wie dacht echter na de Duitse nederlaag in 1918 nog aan de mogelijkheid van een nieuwe oorlog? In ons land zeker niemand. Was immers Duitsland niet door het verdrag van Versailles volkomen machteloos gemaakt; was er nu niet een Volkenbond, die in de toekomst elke oorlog zou voorkomen? Ook afgezien van deze garanties leek een nieuwe oorlog ondenkbaar. De afkeer van militair geweld was na 1918 zelfs nog sterk toegenomen doordat pas toen de verschrikkingen van de oorlog in hun volle omvang bekend begonnen te worden. In Nederland, waar dit alles diepe indruk maakte, was bovendien de ellende voor de burgerbevolking groot genoeg geweest. Honger en slecht voedsel hadden in 1917 en ook later verscheidene malen tot opstootjes en plundering van winkels geleid. Defensie, distributie en andere 'crisisuitgaven' hadden de staat tegen de twee miljard gulden gekost. De staatsschuld was in vijf jaar tijds met een bijna even groot — en voor die tijd astronomisch hoog — bedrag gestegen. De scheepvaart lag praktisch stil; de industrie was weggekijnd. Het moreel in de strijdkrachten was slecht geworden door de vaak primitieve legering en het eindeloze wachten met het geweer aan de voet. De afkeer van de oorlog was in ons land dan ook algemeen. Alle herinneringen eraan, waaronder de bijna tweehonderd 'crisisinstellingen', werden zo snel mogelijk opgeruimd. De 'nooit meer oorlog'-stemming deed zich ook op partijpolitiek en religieus terrein gelden. Het was de tijd van de speldjes met het 'ge-

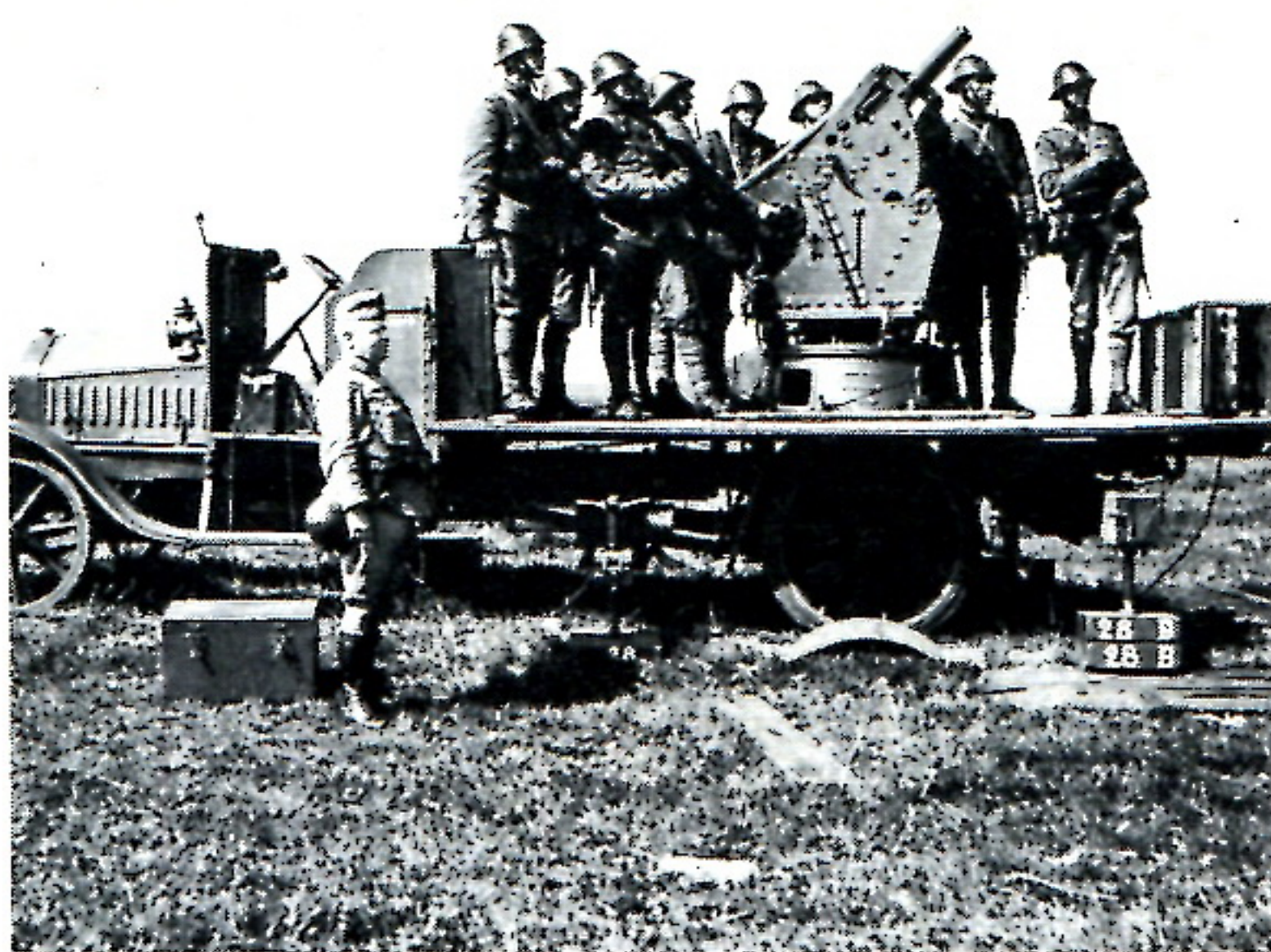
broken geweeertje' op de jasrevers. Het blad 'Kerk en Vrede', dat in de jaren twintig en dertig in kerkelijke milieus veel werd gelezen, pleitte onverholen voor dienstweigering. Anarchisten, revolutionair-socialisten en communisten stonden eensgezind achter de leus 'geen man en geen cent voor het militarisme'. Ook de zeker niet onbelangrijke Vrijzinnig-Democratische Bond, met politici als mr. Oud en prof. dr. van Embden, keerde zich — op zowel praktische als ideeële gronden — tegen de defensiebegrotingen. Op straat kregen officieren in uniform meer dan eens termen naar hun hoofd als 'landopvreter', 'moordenaar' of het in ons land al eeuwenlang geliefde 'daar gaan m'n belastingcenten'. De latere minister Marchand ging in de Tweede Kamer zelfs zo ver te zeggen dat het beroepskader moest worden 'uitgebrand'. Bij dit alles kwam nog dat het Nederlandse volk ook al vóór 1914 bepaald geen hoge dunk van het beroepsleger had. Eerbied voor *das Militär*, zoals in Duitsland en trouwens ook in Engeland en Frankrijk, was er bij ons nooit bij geweest. Een en ander versterkte natuurlijk nauwelijks het toch al niet zo hoge moreel in de strijdkrachten.

Het is duidelijk dat onder die omstandigheden een minister van oorlog zich slechts kon handhaven, als zijn beleid sterk in het teken van bezuiniging stond. Met die bezuiniging werd haast gemaakt. De Oorlogsbegroting voor 1920 werd door de Tweede Kamer zelfs zo gekortwiekt, dat de betrokken minister er de brui aan gaf en heenging. Anderhalf jaar later — de algemene dienstplicht was intussen afgeschaft en de loting opnieuw ingevoerd — verdween ook zijn opvolger, minister Pop, van het toneel nadat zijn voorstellen inzake de lichting 1921 waren afgewezen. Met liefst 71 tegen 9 stemmen besloot de Kamer om 10.000 man van de lichting '21 niet op te roepen. Aan de forten werd al geruime tijd niet meer gewerkt. Dit had, tussen haakjes, tot gevolg dat de verdedigingswerken van de Vesting-Holland er in 1939 nog precies zo bij lagen als in 1890.

Afkeer van het 'militaire gedoe' was er ook de oorzaak van dat in het begin van de jaren twintig onze militaire attachés bij de gezantschappen in Berlijn, Parijs en Londen verdwenen. Pas in het voorjaar van 1936 werden daar opnieuw zulke functionarissen benoemd. Dat deze bezuinigingen overigens niets te maken hadden met de Nederlanders zo dikwijls verweten krenterigheid, bleek uit de grootscheepse hulp die ons volk bood aan

vele tienduizenden ondervoede Duitse, Hongaarse en Oostenrijkse kinderen.

Hoe de stemming echter ook was, toch wist op 14 december 1921 de nieuwe minister van 'oorlog' (zoals het ministerie merkwaardig genoeg nog heette), de oud-beroepsofficier J. J. C. van Dijk, de Dienstplichtwet 1922 door de Tweede Kamer aangenomen te krijgen. De wet moest een voor de landsverdediging aanvaardbaar compromis zijn en was dat ook wel. Het feit echter dat deze wet zestien jaar lang niet werd gewijzigd en dat allerlei daarin toegezegde verbeteringen nimmer werden gerealiseerd, heeft bijna catastrofale gevolgen gehad, die eigenlijk tot in 1940 hebben doorgewerkt. Verder mocht de wet dan

A.N.P.

Van het geleerde was zo na vijftien jaar natuurlijk bitter weinig meer over. Ook de eerste oefening en de herhalingsoefeningen voor de reserve-officieren waren te kort. Door de nieuwe organisatie daalde verder het aantal beroepsofficieren per regiment tot de helft; dat van de onderofficieren tot veel minder dan de helft.

Van de vijftig garnizoenen werden er veertien opgeheven. De daar gelegerde eenheden werden naar naburige garnizoenen overgeheveld. Het kwam er kort en goed op neer dat Nederland in vredetijd in feite geen leger bezat, doch slechts een verzameling school-eenheden, waar de mannen die het oorlogsleger moesten vormen, over een periode van

Fotoarchief Spaarnestad

Mentale training in schieten

Het ging nogal zuinig toe en in mijn hele diensttijd, die van vijf en een half tot elf maanden werd verlengd na Hitlers inval in Oostenrijk, heb ik twee keer met het geweer geschoten. De eerste keer op een doel op honderd meter afstand, de tweede keer op driehonderd meter afstand. Voor vijf schoten kon je vijftig punten halen. De eerste keer bracht ik het tot zevenenveertig, wat ik een hele prestatie vond. Een paar weken later begon ik eraan te twijfelen of ik wel zo goed was. Wij hadden theorie van een jonge luitenant gehad. Het was een soort mentale training. Hij legde ons uit dat het misschien niet zo belangrijk was om uitstekend te schieten als wel om een eventuele vijand de indruk te geven dat we nooit misten. Daarom moesten we bij alle gelegenheden hoog opgeven over onze schietkunst, vooral in een stad als Venlo, waar we gelegerd lagen. Daar kwamen nogal wat Duitse spionnen, zo zei hij. Wij moesten zeggen dat we een dubbeltje op een afstand van driehonderd meter konden raken.

fragment uit *De Lange Nacht* door Mathieu Smedts en C. Troost

wel een aanvaardbaar compromis zijn, maar voor het leger kwam zij neer op een grote achteruitgang. De eerste oefening werd van acht op vijf en een halve maand gebracht. Er werd een zogeheten vooroefeningsinstituut ingesteld, in het kader waarvan een deel van de dienstplichtigen zijn opleiding buiten de kazernes kreeg. Het kwam erop neer dat die opleiding nog aanmerkelijk korter was dan de toch al veel te kort geachte vijf en een halve maand in een kazerne, terwijl bovendien de training van zeer matig gehalte was. Verder werd de lichtingssterkte van 23.000 man teruggebracht tot 19.500 man. België, dat wél in de oorlog was geweest, had toen een lichtingssterkte van 55.000 man! Tenslotte was de diensttijd van het kader, negen maanden, bepaald te kort.

Om het oorlogsleger te bemannen waren niet minder dan vijftien lichteningen nodig. De Dienstplichtwet 1922 werkte echter zodanig, dat de dienstplichtigen, ondanks hun uiterst summiere eerste opleiding van vijf en een halve maand, de laatste negen jaar van het 'groot verlof' niets meer van de dienst zagen.

Beelden uit die tijd tonen hoe slecht het Nederlandse leger was voorbereid op de komende strijd. Geheel boven: oefeningen van de luchtdoelartillerie in de buurt van Zaandam. Hierboven: eerste exercitie-oefeningen in Den Haag. Onder: koningin Wilhelmina bij een legeronderdeel te velde (1938).

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

vijftien jaar werden opgeleid. De algemene mobilisatie moest ons werkelijke leger op de been brengen. Een en ander hield, uitgaande van 1922, in dat we pas in 1937 over een volledig oorlogsleger zouden kunnen beschikken.

Hoewel met de Dienstplichtwet van 1922 voor ons land, militair gezien, een dieptepunt leek bereikt, kwamen in de daaropvolgende jaren nog tal van nieuwe bezuinigingen, waaraan overigens links én rechts in de politiek vrij eendrachtig meewerkten. Geen wonder dus dat het beroepskader steeds kleiner werd. Promoties waren bovendien in die jaren vrijwel onmogelijk en als men al promoveerde, men kreeg zelden meer betaald. De marine zat ongeveer in hetzelfde schuitje. Toen in 1923 na grote demonstraties de 'Vlootwet' met 49 stemmen voor en 50 tegen was verworpen, werd die beslissing door velen met gejuich begroet. Het jaar daarop werd nog eens een bezuiniging van tien miljoen voor het beroepspersoneel doorgevoerd. Van deze zuinigheid zou Japan zeventien jaar later in de vruchten plukken.

In 1927 bedroeg de oorlogsbegroting slechts negenenvijftig miljoen gulden, waarvan later nog het een en ander zou worden afgeknabbeld. De wereldcrisis, die in 1929 inzette, leidde tot verdere bezuinigingen. Twee jaar later werd een deel van het beroepspersoneel op non-actief gesteld. Het in 1928 uit Oorlog en Marine gevormde ministerie van Defensie besloot onder minister Deckers in 1931 en 1932 geen legeroefeningen te houden en de herhalingsoefeningen uit te stellen. Van het in 1922 onder minister van Dijk ingestelde Bewapeningsfonds van honderdzes miljoen gulden waren in 1932 in feite pas elf miljoen uitgetrokken.

Gevolgen hiervan waren onder meer dat Nederland in mei 1940 niet beschikte over de al lang nodig geachte moderne kanonnen met een kaliber van 15 cm, noch over moderne zware houwitser en lichte veldhouwitsers, om van tanks nog maar niet eens te spreken. Bij de in 1932 nog niet zelfstandige luchtstrijdkrachten was het materiaal dermate verouderd en onvoldoende, dat men bijna van een liquidatie kon spreken. Desondanks moest in het najaar van 1933 — Hitler was toen al aan de macht — de commissie-Idenburg voorstellen doen voor een nieuwe bezuiniging van vijftig miljoen. Van veertien Europese staten besteedden wij toen het minste aan defensie. Ter vergelijking: tegenover een Deens defensiebudget van 16,3% stond in Nederland een percentage van 8,7%. Hitler liet zijn bedoelingen niet lang in het duister. Door de invoering van de algemene dienstplicht in Duitsland (1935) begonnen nu ook bij een groeiend aantal Nederlanders de ogen open te gaan. Een van de eerste die alarm sloeg, was de Rotterdamse hoogleraar dr. ir. J. Goudriaan. Na de overrompelende bezetting van het Rijnland door Duitse troepen, in maart 1936, publiceerde Goudriaan in 'De Groene Amsterdammer' het door hem al in 1935 geschreven artikel 'Te Wapen'. Hierin riep hij met het oog op de ontwikkelingen in Hitler-Duitsland op tot een snelle bewapening van ons land. Zijn klemmende oproep vond in de vaderlandse pers echter nauwelijks gehoor.

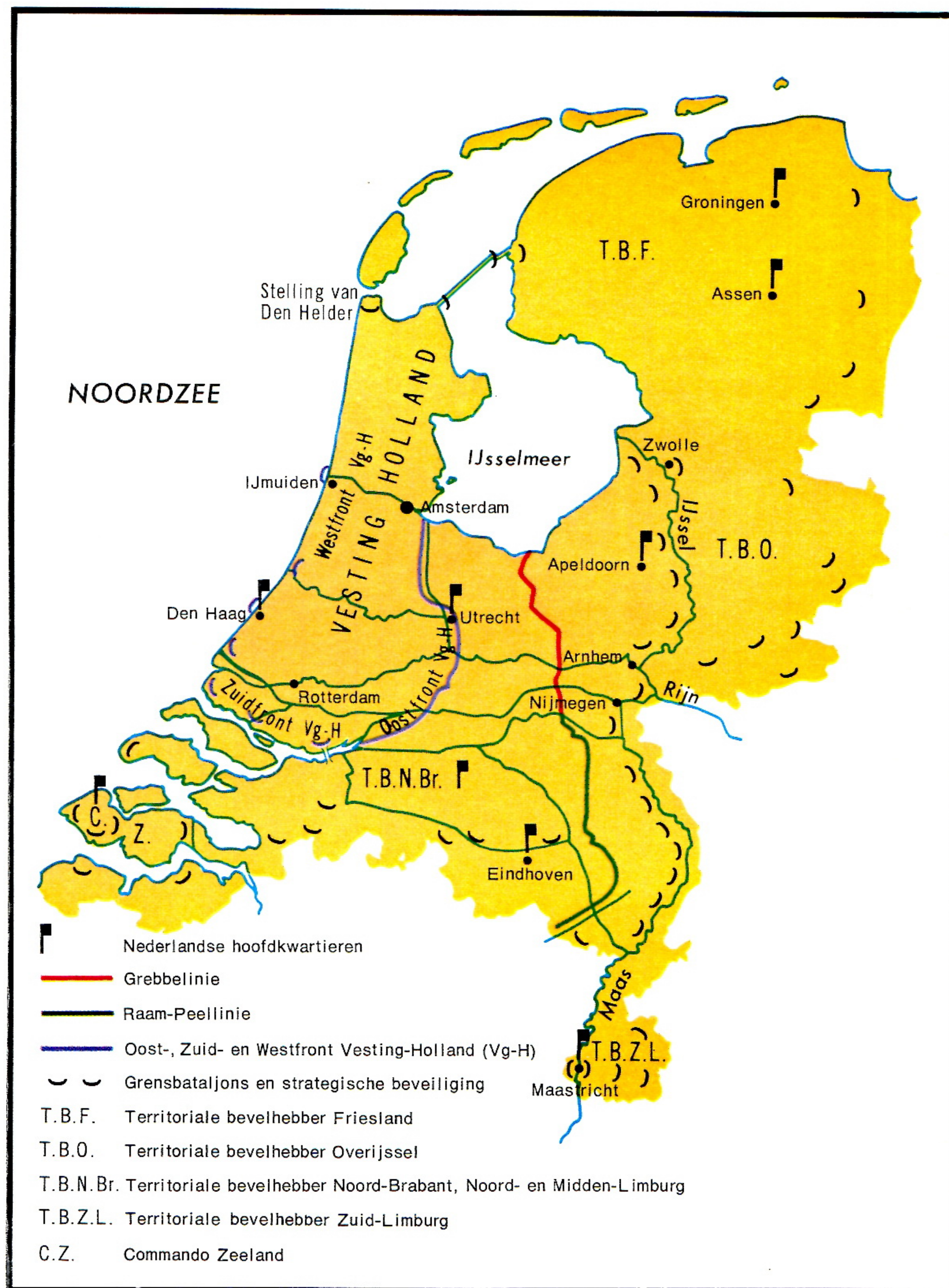
Ongerust was men ook geworden in Nederlandse officierskringen, met name bij de Hogere Krijgsschool. Een daar in de winter '34-'35 uitgevoerde strategische oefening op de kaart had duidelijk gemaakt dat ons land tegen een onverhoedse Duitse aanval vrijwel weerloos zou zijn. De toenmalige directeur van de Hogere Krijgsschool, kolonel jhr. J. Th. Alting von Geusau, bracht dit in een 'geheime persoonlijke brief' ter kennis van de chef van de generale staf, de latere luitenant-generaal I. H. Reynders.

Ofschoon Reynders tot zeker december 1938 een dergelijke Duitse overval op ons land onwaarschijnlijk achtte, nam hij deze brief toch als uitgangspunt voor een reeks vergaande plannen, die hij in februari 1935 bij minister Deckers van Defensie indiende. De voorstellen, waaronder het leggen van permanente springladingen in alle bruggen over de grote rivieren, werden mede wegens geldgebrek vrijwel volledig afgewezen. De springladingen werden bovendien te gevaarlijk geacht.

Er kwamen ook waarschuwende woorden van andere opperofficieren, zoals de toenma-

lige commandant-veldleger, generaal jhr. W. Roëll (al noemde deze nog in 1935 het legermaterieel 'goed tot zeer krijgswaardig'), en de latere commandant van het veldleger, luitenant-generaal J. J. G. Baron van Voorst tot Voorst. Beide generaals trachtten voor hun ideeën gehoor te vinden bij koningin Wilhelmina, die grote belangstelling voor militaire aangelegenheden had. Gebleken is dat de koningin in de loop van de toen komende jaren zich veelal aanmerkelijk waakzamer en ongeruster toonde dan de regering en zelfs dan een deel van de legerleiding. Toch groeide in Nederland langzaam maar zeker het inzicht dat er nu eindelijk iets aan onze defensie moest worden gedaan. Hitler

droeg daartoe ongewild bij met de bezetting van het Rijnland op zondag (!) 7 maart 1936. Nadat Duitse troepen de *Wacht am Rhein* hadden betrokken, liet minister-president Colijn reeds op 11 maart in een radiotoespraak weten dat een deel der dienstplichtigen die met groot verlof zouden gaan, tot nader order (vijf weken) onder de wapenen moesten blijven. Weliswaar verbond hij daaraan zijn later beroemd, of zo men wil berucht geworden vaderlijk advies aan ons volk om toch vooral maar rustig te gaan slapen, maar er was wezenlijk iets aan het veranderen. Er was reeds besloten om, gezien de geringe diepte en relatief lange grenzen van ons land, zware kazematten te bouwen bij de IJssel- en

Toen de Duitse legers op 1 september 1939 Polen binnenvielen, moest het Nederlandse leger slecht voorbereid en onvoldoende uitgerust de wacht betrekken. Deze kaart geeft een overzicht van

de belangrijkste Nederlandse stellingen en de verdeling van de diverse commando's. Sterkste bolwerk was de Vesting-Holland, de laatste lijn waarop de verdedigers zich konden terugtrekken.

Maasbruggen. Deze zouden permanent moeten worden bezet door personeel van het uit te breiden korps politietroepen. Zelfs een in de Troonrede van 1936 aangekondigde verbetering van het materieel der strijdkrachten werd door de Tweede Kamer aanvaard.

De vaart begon er nu in te komen. In 1937 werd overgegaan tot de aanwijzing van zeventien mobilisabele bataljons infanterie voor een — mogelijke — afzonderlijke en zeer vroegtijdige mobilisatie. De bataljons moesten een 'tijdige' bezetting van belangrijke strategische en tactische objecten mogelijk maken.

Tot de uitvoering van die maatregelen heeft wellicht ook het zogeheten Plan-Von Epp bijgedragen. Volgens dit geheime plan van de Duitse generaal-majoor Ritter von Epp, dat in de jaren dertig in Parijs werd gepubliceerd, zou Nederland binnen vierentwintig uur door een inval met gemotoriseerde en gepantserde eenheden moeten worden bezet. Men heeft nimmer kunnen vaststellen of dit plan een falsificatie is geweest, maar insiders wisten dat het de werkelijke toestand dicht benaderde.

Het grote publiek in Nederland bleef evenwel lauw en gereserveerd tegenover de grotere defensie-inspanningen. De regeringsmaatregelen deden echter wel het moreel in het leger stijgen. Houding en stemming van de soldaten, die in september 1936 voor legermanoeuvres waren opgeroepen, bleken volgens opperofficieren uitstekend. Ook het in dat jaar in werking gekomen 'capitulantenstelsel', dat verjonging en uitbreiding van het veel te kleine, vergrijsde korps beroepsofficieren beoogde, voldeed ondanks de lage beloning vrij goed. Verder was begin 1936 al de 'Vereniging voor Nationale Veiligheid' ontstaan, die in november van dat jaar het 'Luchtverdedigingsfonds' oprichtte, met het doel jongemannen gratis een opleiding tot vlieger te geven.

De eigenlijke doorbraak kwam in 1937, toen de minister van defensie, dr. J. J. C. van Dijk (dezelfde van de Dienstplichtwet 1922), een defensiebegroting voor 1938 kon indienen, die voor het eerst belangrijke en kostbare wijzigingen in zijn wet van 1922 moest aanbrengen. In februari 1938 aanvaardde de Kamer de ministeriële voorstellen. Loting en vooroefeningsinstituut werden uit de wet geschrapt. De lichtingssterkte werd van 19.500 op 32.000 man gebracht, terwijl de duur van de eerste oefening van vijf en een half op elf maanden werd gebracht. Bovendien werd 157 miljoen beschikbaar gesteld voor de aankoop van materieel voor land- en zeemacht. Nu konden eindelijk de zo broodnodige parate troepen worden gevormd in de vorm van grensbataljons. Hitlers inval in Oostenrijk in maart 1938 (de *Anschluss*) versnelde in Nederland nog het tempo van de reorganisatie, al moest er bijvoorbeeld wat de legering der militairen aangaat nogal eens worden geïmproviseerd.

Met het verbeteren van de bewapening bleek men echter al gauw grote moeilijkheden te ondervinden. Daar wij zelf geen wapenindustrie van enige betekenis bezaten, moest het meeste materieel in het buitenland worden besteld, waar de wapenfabrieken echter al tot hun oren in de orders zaten. Nederland bleek

gewoon te laat te zijn. Bovendien weigerden vele regeringen op het laatste moment uitvoervergunningen. De uitbreiding en modernisering van de vloot stuitte op overeenkomstige problemen, terwijl de toestand bij wat in 1939 het Commando Luchtverdediging zou gaan heten nauwelijks rooskleuriger was. Zo bleek men tijdens de Sudetencrisis in 1938 over vijfentwintig totaal verouderde en slechts twintig relatief moderne vliegtuigen te beschikken. Zowel in het buitenland als bij Fokker, Koolhoven en Aviolanda werden orders voor nieuwe vliegtuigen geplaatst. De moeilijkheid in Nederland echter was dat, met uitzondering van de bewapening en de verf, eigenlijk alle materiaal voor de vlieg-

tuigbouw uit het buitenland moest komen. Met de luchtdoelartillerie stond het er al niet veel beter voor. Toen, alweer tijdens de Sudetencrisis, zesentwintig bataljons luchtdoelartillerie werden gemobiliseerd, bleken voor heel Nederland in totaal zegge en schrijve drie batterijen tot vuren in staat! De honderden sterk verouderde luchtdoelmitrailleurs waren waardeloos voor de bestrijding van moderne vliegtuigen.

Toch presteerde ons land het, door koortsachtige aankopen, op 10 mei 1940 liefst 355 luchtafweerkanonnen in stelling te hebben, terwijl al deze vuurmonden bovendien een deskundige bediening hadden. Verder bezaten wij op die datum 451 luchtdoelmitrailleurs. Voordien hadden de provincie Friesland en later ook talloze bedrijven in de steden met steun van de regering luchtafweerkanonnen aangeschaft. Alles bij elkaar bracht de luchtdoelartillerie op 1 mei 1940 niet minder dan 10.000 man te velde.

Ook in de opleiding van officieren kwam sinds 1938 weer schot. Toch bedroeg het tekort aan kapiteins op 1 mei 1939 nog 25%. De regering was echter duidelijk waakzaam geworden. Tijdens de Sudetencrisis ging zij zelfs over tot het uitgeven van het zogenoemde telegram A, het voorspel van een mogelijke algemene mobilisatie. Het onweer trok echter over, zij het niet voor lang. Op 15 maart 1939 bezetten de Duitsers Tjechoslowakije en op 23 maart het Memelgebied. Toen Mussolini op 7 april Albanië binnenviel, werd telegram A opnieuw uitgegeven. Er werden niet minder dan achtentwintig bataljons opgeroepen en in totaal omvatten de genomen veiligheidsmaatregelen zelfs zo'n 100.000 man. De onrust in het land nam nu zeer snel toe. Een klok in Voorburg, die 's nachts door een defect begon te luiden, veroorzaakte een flinke paniek, doordat men aannam dat de algemene mobilisatie was gekomen.

Ondanks alle op gang gekomen inspanningen konden echter vele maatregelen niet meer op tijd worden uitgevoerd. De langdurige verwaarlozing van ons defensieapparaat kon niet meer worden goedge maakt. De geringe waarde van dat apparaat was ook de Duitsers niet ontgaan. In september 1938 reeds zond de toenmalige Duitse militaire attaché in Den Haag een geheim rapport aan Hitler. Daarin schreef hij dat hij het Nederlandse leger niet tot enige offensieve actie in staat achtte. Zijns inziens zou ons leger zich defensief hooguit een week kunnen handhaven en dan nog alleen in een voorbereide stelling.

Toen op 23 augustus 1939 het Duits-Russisch akkoord werd gesloten, ging in ons land voor de derde maal dat jaar het telegram A uit. Een dag later reeds volgde telegram B, de voormobilisatie, waarna op 28 augustus telegram C, de algemene mobilisatie, volgde. In de vroege ochtend van 1 september trokken Duitse troepen Polen binnen. Twee dagen daarna bevonden Engeland, Frankrijk en Polen zich in oorlog met Hitler-Duitsland. De teerling was geworpen. In ons land moesten niet voor hun taak berekende troepen met onvoldoende middelen de wacht betrekken. Het Nederlandse volk had het zelf zo gewild.

BERICHT.

Aan het telegraafkantoor is een telegram ontvangen, waarvan hieronder een uittreksel volgt:

ALGEMEENE MOBILISATIE.

Eerste mobilisatiedag:

29 Augustus

Vordering paarden en motorrijtuigen.

Men raadplege de in de gemeente aangeplakte „Openbare kennisgevingen”.

Men wordt uitgenodigd aan bovenstaand bericht zoo spoedig en zooveel mogelijk RUCHTBAARHEID TE GEVEN.

De algemene mobilisatie van 28 augustus 1939 werd in het land met dit zakelijke aanplakbiljet bekendgemaakt.

Onder: dank zij haastige wapenaankopen in de laatste jaren kon het Nederlandse leger toch nog enig modern materieel in het veld brengen.

Een voorbeeld daarvan is deze PAG 4,7, een door zes man bediend pantserafweergeschut van Nederlandse makelij dat ook gebruikt kon worden als mortiergeschut.

A.N.P.